

OĞUZ TÜRKÇESİNİN TARİHİ GELİŞME SÜREÇLERİ

Zeynep KORKMAZ*

ÖZET

Bu makalede Oğuz Türkçesinin tarihi gelişimi üzerinde durulacaktır. Başlangıcından günümüze Oğuz Türkçesinin tarihi, gelişim seyri ve günümüze kadar geçirdiği devreler kuş bakışı olarak değerlendirilmiştir. Hatta makalede Oğuzca ile Hurrice arasındaki benzerlikleri dile getirilerek Oğuzların tarihi geçmişini MÖ 2300 yılına kadar götürebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Oğuz Türkçesi, Türk Lehçeleri.

THE HISTORICAL DEVELOPING PROCESSES OF OGUZ TURKISH

ABSTRACT

The history of Oguz is trace back to B. C. 2300. In this article the historical developing process is emphasized. From the beginning to this day the history, developing process, periods of Oguz Turkish will be assessed generally. And in this article the similarities between Oguz Turkish and Hurri will be explained.

Key words: Turkish, Oguz Turkish, Turkish Dialects.

I. Türk Tarihinde Oğuzlar

1. Başlangıcı oldukça eski dönemlere uzanan bir dil veya lehçenin tarihi gelişme süreçleri üzerinde durabilmek için öncelikle o dili veya lehçeyi konuşan kavim veya toplulukların ilk oluşum

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dönemlerini açıklamakta yarar vardır. Hele *Oğuz Türkleri* gibi ayrı bir etnik kol durumuna gelinceye kadar öteki kollar arasında yer almış ve başka adlar ile de adlandırılmış bir kavim için bu durum daha da önceliklidir. Ayrıca, dildeki tarihî gelişme süreçlerinin daha sağlıklı birer sonuca ulaştırılabilmesi de konunun tarihî zeminlere dayandırılarak ele alınmasını gerekli kılar.

Türk tarihinde Oğuzların çok önemli ve kapsamlı bir yeri vardır. Çünkü Oğuzlar, hem siyasi hem de dil ve kültür tarihi açısından *Köktürkler* döneminden başlayıp gittikçe güçlenen, zamanla da büyük devletler ve imparatorluklar kurma başarısı gösteren dönemlerden geçerek günümüze uzanan; bugün de geniş bir dallanma ve yayılma ile genellikle birbirine yakın coğrafyalarda *Oğuz-Türkmen* temelinde devletler ve topluluklar ile bunların yazı dillerine, lehçe ve ağızlarına dayanan *Güney-Batı Lehçeleri* grubunu oluşturan bir kavimdir. Gerçi Türk tarihinin MÖ III. yüzyıldan başlayarak Orta Asya'nın doğu ve kuzeydoğusunda varlık gösteren, daha sonraki yüzyıllarda da, özellikle MS IV. ve V. yüzyıllarda Asya'dan Avrupa'ya doğru uzanan binlerce kilometrelik bir alana yayılmış olan, sistemli bir devlet yapısındaki büyük *Hun Devleti*'ni oluşturan kavimler arasında Oğuzların adına rastlanmıyor. Bu konuda, Hun tarihine ilişkin en zengin bilgileri içeren Çin'in Han Hanedanlık tarihi Han *Shih Chi* (MÖ 145-MÖ 26 olaylarını içerir)'de de bunun 2. kısmını oluşturan (MS 32-92 olayları) *Han-Shu* da da (Onat ve diğerleri, 2004) Oğuzlara ait herhangi bir kayıt yer almamıştır. Demek oluyor ki bu dönemlerde Oğuzlar daha kavmi bir oluşum ortaya koyamamışlardır. Her hâlde, tarihî varlıklarını Köktürlere gelinceye kadar başka bir ad altında sürdürmüş olmalıydılar. Çin kaynaklarında eski Hun boylarından biri olarak verilen ve içinde barındırdığı 50 kadar budunla bütün Doğu ve Orta Asya'ya yayılmış kalabalık Türk budunlarını temsil eden *Tölösler* (Çin. *T'iele-ler*) (Kafesoğlu 1993:90) varlıklarını Köktürkler döneminde de devam ettirdiklerine ve Oğuzlar daha sonra bu birlikten ayrıldıklarına göre (Kafesoğlu 1993:91) biz daha etnik bir oluşum geçirmemiş olan Oğuzların, bu dönemde, başka bir adla *Tölös* budunları arasında yer almış olduklarını düşünüyoruz. Bize böyle bir sonucu benimseten etken, *T'ang* devri belgelerinde (Tang-Shu ve Kiu T'ang-Shu yıllıkları ve ayrıca 5 hal tercümesi) geçen "dokuz kabile"nin bazen Türklerin (Köktürklerin) dokuz kabilesi, bazen de Tölöslerin dokuz kabilesi (Kafesoğlu 1993: 142) olarak kaydedilmiş olmasıdır. Tölöslerin dokuz kabilesi olarak kaydedilen bu etnik kol, her hâlde Köktürk Kağanlığındaki dokuz boydan oluşan *Dokuz Oğuzlar* olmalıdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra yerlerine *Sien-piler*'in daha sonra da *Juan-Juan* denilen Avarların geçtiği bilinmektedir. Juan-Juanlara karşı verdikleri büyük savaşlarla MS 552 yılında *Bumin*'in başkanlığında Kuzey Moğolistan'da *Orhun* Irmağının batısındaki *Ötüken* merkez olmak üzere yeni bir devlet kuran Köktürkler, aslında *Büyük Hun Devleti*'nin bir devamı (Ögel 1981: XVII) niteliğindedir. Hun devlet teşkilatı Köktürklerde de devam ettiği gibi, Hunların dağılması üzerine, Hunlar dahil, Doğu ve Orta Asya'daki büyük Türk budun birlikleri ile Türk olmayan bazı kavimler, Köktürk Devleti'nin sınırları içinde yer almışlardır. Bu bölge belki de *İstemi*'nin idaresindeki *İli Vadisi*, *Isık Köl*, *Yedisu* ve *Talas* bölgelerindeki Batı Köktürkleri bölgesidir (Ercilasun 2008/2: 230).

200 yıla yakın siyasi varlığı boyunca, yaptığı fetihlerle güneyde Çin sınırından batıda Hazar Denizi ve Karadeniz kıyılarına kadar uzanarak Bizanslılarla da komşu bir ülke genişliğine ulaşmış olan Köktürk Devleti, o zamana kadar Orta Asya'da kurulmuş olan devletlerin en büyüğüdür ve geniş bir imparatorluktur. Sınırları içinde birçok Türk boyunu ve budununu barındırmaktadır. Varlıklarını bu geniş alanda devam ettiren kavimler arasında Oğuzların da önemli bir yeri vardır. *Orhun* ve *Yenisey Yazıtları*'nın bulunup okunmasından sonra, bu Yazıtlarda Oğuzlar ile Köktürk Devleti'nin ilişkileri konusunda epey bilgimiz olmuştur. Oğuzların Köktürk Devleti içinde, bir budun olarak önemli bir yer tuttuğu anlaşılıyor. Bu konuda yapılan tarihî araştırmalar ile *Yenisey* ve *Orhun Yazıtları*'nda yer alan kayıtlardan Oğuzların VII. yüzyılın ilk yarısında *Barlık* Irmağı yöresinde (*Yenisey* bölgesi), VII. yüzyılın 2. yarısından başlayarak da *Tula* Irmağı boylarında, muhtemelen *Ötüken* yöresinde yaşadıkları anlaşılıyor. Yazıtlarda, yalnızca “kuzeyde yaşayan bir budun” olarak gösterilen Oğuzlar, yeni bir etnik kol olarak asıl varlıklarını önce *İstemi*'nin daha sonra da oğlu *Talu*'nun idaresindeki Batı Köktürk Devleti'nde (İli Vadisi, Isık Köl ve Talas civarı) göstermişlerdir. Ne var ki Oğuzlar, bu döneme kadar Oğuz adı ile değil, on kabileden oluşan ve *On-Ok* diye adlandırılan Batı Köktürkleri içinde yer almışlar; *On-Ok*'lar veya onlara bağlı *Türgişler* olarak görünmüşlerdir (Kafesoğlu 1993: 91, 132). Ercilasun'un tarihî kaynaklara dayanarak yaptığı açıklamaya göre de Oğuzlar, Aşağı Seyhun boylarına göçmeden önce bugünkü Kırgızistan'da yaşıyorlardı. Fakat o zaman onlara Oğuz değil, *On-Ok* ve *Türgiş* deniyordu (Ercilasun 2008/2: 228). Oğuzların, Oğuz adıyla yeni bir etnik grup olarak ortaya çıkması da şüphesiz Batı Köktürkleri dönemindeydi.

Oğuz Türkçesine ait ilk belirtiler de Köktürkler dönemi ile ilgilidir. F. Sümer, Çin kaynaklarında yer alan “Batı Göktürklerinin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

konuştıkları dil Doğu Göktürklerinkinden biraz farklıdır” ifadesini “işte bu farkı Oğuz Türkçesi temsil etmektedir; yani Oğuzca Batı Göktürklerinin dilinin devamıdır” (Sümer 1999: 46; Ercilasun 2008/2: 228). Bizce, bu konu üzerinde, aşağıda belirtileceği üzere biraz daha ihtiyatlı olunmalıdır. Çünkü Batı Köktürklerinin oturduğu bölgede daha başka Türk boyları da yer almış bulunmaktadır.

Oğuz kavramı ile ilgili olarak bir de şu hususun açıklanmasında yarar vardır: Gerçi Oğuz sözü Kafesoğlu’nun da (1993:14), Golden’in da (1992, 2006: 242), Ercilasun’un da (2008/2: 231) belirttikleri gibi, etnik bir boyu gösterme dışında, “boy, kabile” anlamındaki *ok* sözü ile çokluk bildiren +*oz* ekinin birleşmesinden oluşmuş (*ok+uz>Oguz*) biçimiyle “kabileler topluluğu” anlamındadır; *üç oguz* “üç kabile”, *sekiz oguz* “sekiz kabile” gibi. Ancak, gerek Kül Tigin (G 2, D 22, K 4, 7) gerek Bilge Kagan (D 2, 12, 18, 23; G 9, 10) ve gerek Tonyukuk (K 6, G 8) Yazıtlarında bu sözcük *Oğuz beyleri*, *Dokuz Oğuz beyleri* veya *Dokuz Oğuz budun* şekillerinde geçtiğine göre, Oğuzlar artık 2. Köktürk Devleti döneminde, içinde buldukları gruptan ayrılarak etnik oluşumlarını tamamlamış ve *Oğuz* adlı ayrı bir kavim olarak yerlerini almış görünüyorlar. Yazıtlardaki *Dokuz Oğuz budun* ifadesinden de o dönemde Oğuzların dokuz budundan oluşan bir etnik grup olduğu sonucuna varmak yanlış olmaz sanırız. Nitekim Sümer de “Oğuzlar dokuz boydan meydana gelmiş bir budun olduğu için bazen onlara Dokuz Oğuz budunu denilir” (Sümer 1999: 23) açıklamasını yapmıştır.

Yine yazıtlardan edinilen bilgilere göre, siyasi ve idarî ilişkiler açısından Köktürk Devleti’nin Oğuzlarla olan bağlantısı kimi zamanlarda gergin, döğüşlü ve savaşımli ilişkiler biçimindedir. (Orkun 1936, C. I: 36, 102, 104; Korkmaz 2005/I: 206), kimi zamanlarda da *kentü budunum* söylemi ile dile getirildiği üzere, onların sadık bir metbuu olarak gösterilmektedir. Bizce, yukarıda özet olarak verilen bilgilerin ulaştığı sonuç şudur: Yazıtlarda sık sık Oğuzlara da yer verilmesi, *İltiriş*’in ve Köktürk Devleti’ni yeniden kurarken karşısında en güçlü budun olarak Oğuzları bulması, onlarla beş kez savaşma zorunda kalması (Ergin 1970: 81; Sümer 1999: 33), kimi dönemlerde de bu boyun devletin doğrudan doğruya dayandığı ikinci bir güç olarak belirtilmesi ve Yenisey Yazıtlarında Oğuz beyleri adına diktirilmiş mezar taşlarının bulunması vb. daha başka hususlar Oğuzların Köktürkler dönemindeki ağırlığına ve önemine işaret eden bilgilerdir.

2. Oğuzlar, Köktürklerin yerini alan Uygurlar döneminde de (VIII.-IX. yüzyıl) varlıklarını olduğu gibi sürdürmüşlerdir. Bu dönemde *Orhun Irmağı* bölgesinde yurt tutan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Oğuzlar, Köktürkler döneminde olduğu gibi, Uygurlar döneminde de kimi zaman savaşım (mücadele), kimi zaman da dostluk ilişkileri içinde bulunmuşlardır (Sümer 1967: 19-25; 1999: 41 ve ö.).

Oğuzların VI.-IX. yüzyıllar, Türkçemizde genellikle VI.-XI. yüzyıllar arasını kaplayan dönemi, daha sonra üzerinde durulacağı üzere, Türk dili tarihinde Eski Türkçe diye adlandırılır.

3. Tarihî kaynaklarda yer alan bilgiler, Oğuzların daha VIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlayan (760-766) kitleler hâlinde yoğun göçlerle, Karluklar önünden çekilerek *Sirderya* bölgesine geldiklerini gösteriyor. Oğuzlar, IX.-X. yüzyıllar içinde Seyhun Irmağı'nın aşağı kesimleri ile Aral Gölü kuzeyindeki steplerde kısmen yerleşik hayata geçmiş, kısmen de göçebe yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Oğuzların bu bölgede bazı şehirler kurdukları ve *Yeni-Kent* merkez olmak üzere bir *Yabgu Devleti* oluşturdukları da bilinmektedir (Kafesoğlu 1999: 144; Sümer 1993: 31; Salman 1998: 86). Bölgede Oğuzlar dışında elbette Kıpçak, Karluk, Yimek, Yabaku, Kalaç, Basmil, Çiğil, Yağma gibi daha başka Türk boyları da vardır. Bu bölge ve bu dönem Oğuzların Karahanlı Devleti sınırları içinde yer aldıkları dönemdir. Boy teşkilatı açısından da *Bozoklar* ve *Üçoklar* olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Boyların sayısı Kaşgarlı Mahmut'ta 22 (Atalay 1941/I: 55-58), İslam dönemi tarihçisi Reşideddin'in *Cami'üt-tevârih*'inde 24'tür (Kafesoğlu 1993: 145). Hattâ Kaşgarlı Mahmut, iki Halaç boyunun da asıl Oğuz boyu olmayıp 22 Oğuz boyuna sonradan katıldığını bildirir (Atalay 1941/III: 412-416).

4. MS 1000 yıllarına doğru Kıpçakların Oğuz bozkırları ile Seyhun Irmağı'nın aşağı yatağını işgal etmesi üzerine Yabgu Devleti yıkılmıştır.

Oğuzlar XI.-XIII. yüzyıllar arasında daha batıya uzanan göçlerle önce Maverâünnehirde Harezmi bölgesinde yer almışlar; daha sonra da Selçuklu hanedanı yönetiminde Horasan'daki Gazneliler Devleti'ne son vererek 1040 yılında *Büyük Selçuklu Devleti*'ni ve 1071'de de Anadolu'nun fethi ile *Anadolu Selçuklu Devleti*'nin kurulmasını (MS 1077) gerçekleştirmişlerdir. XI.-XIII. yüzyıllar arasındaki dönemler, tarihî açıdan Oğuzların daha aydınlık dönemleri sayılır. Bu dönemler dil tarihi açısından da *Orta Türkçe* diye adlandırılır.

5. Anadolu Selçuklularının parçalanmasından (MS 1307) oluşan Anadolu Türkmen Beylikleri dönemi ile onun birtakım alt dönemlerden geçerek günümüze ulaşan çok yönlü dallanmaları,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

oğuzların Türk tarihinde ne denli kapsamlı ve önemli bir yer tutmuş olduklarını ortaya koyan gerçeklerdir.

II. *Destanî Eserlerde Oğuzlar*

Yukarıda tarihteki yerlerini kısaca özetlediğimiz Oğuzlar, aynı zamanda halk yaratıcılığının eseri olan mitolojik belge ve destanlara da damgalarını vurmuşlardır.

1. Bu destanlardan biri ve en eskisi *Oğuz Kağan Destanı*'dir. Oğuzların efsanevî hükümdarı olan Oğuz Kağan, bu destanda vücut yapısı bakımından da yaptığı icraat ve fütuhatlar bakımından da mitolojik özelliklere sahip bir yapıya bürünmüştür. Destanın Uygur yazısı ile yayımlanan metninde, Oğuz'un doğumundan önce "onun resmi budur" denilerek bir öküz resmi çizilmiştir (W.Bang- R. Rahmeti yay., İst. 1936: 10). Ayrıca, Ay'ın oğlu olarak gösterilen Oğuz Kağan'ın altı oğlundan üçü (Güneş, Ay, Yıldız) yıldızların, öteki üç oğlu da (Gök, Dağ, Deniz) yeryüzünün vasıflarını yansıtmaktadır. Bu destanda Oğuz, aynı zamanda olağanüstü kişiliği ile büyük fetihler gerçekleştirmiş cihangir bir kağan olarak gösterilmiştir. Oğuzların, Oğuz Kağan'ın kişiliğinde böyle eski Türk devlet geleneklerini ve sosyal davranışlarını yansıtan (Kafesoğlu 1993: 319) ve Oğuz Kağan'ın şahsı etrafında tarihî dönemlerin ötesine taşan mitolojik bir ağırlıkta yer almış olması, Oğuz adının etimolojisinden başlayarak eserin içeriği ve taşıdığı anlam açısından birtakım yorumlar yapılmasına yol açmıştır.

Oğuz adının köken yapısı üzerinde J. Marguart, D. Sinor, L. Bazin, J. Hamilton ve Gy. Németh gibi bilginler tarafından birbirinden farklı farklı görüşler ortaya atılmıştır (Sümer 1999: 7-8). Ancak, bu görüşler içinde en tutarlı olanları Gy. Németh ve D. Sinor'un görüşleridir.

Macar bilgini Gy. Németh, bu adın "kabile, boy" anlamındaki *ok* sözü ile +^{öz} çokluk ekinin birleşmesinden (*ok + uz*) oluşmuş, "boylar topluluğu" anlamına geldiğini ileri sürmüştür (HMK: 41-44). Németh'in görüşü, tarihî olaylara ve Oğuzların Üçok, Bozok, On-Ok, Dokuz Oguz gibi boylara bağlı topluluklar oluşturan yapılarına uygun olduğu ve öteki açıklamalar yanında gerçeğe en yakın olarak bulunduğu için F. Sümer'ce de benimsenmiştir. D. Sinor ise, destan metninde yer alan mitolojik bilgilere, resim niteliğindeki şekillere ve *Oğuz* sözü ile türlü lehçelerde yer alan *öküz* kelimesi arasındaki koşutluğu dikkate alarak, destanda Oğuzların soy kütüğünü başlatan *Oğuz* adını "boğa" anlamı ile değerlendirmiştir (Sinor 1950: 5). Bu görüş, "Németh'in görüşündeki 'oklar, kabileler' anlamı veren

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bir sözün kişi adı olması anlamsızdır” gerekçesi ile Ercilasun tarafından da benimsenmiştir (Ercilasun 2008/2: 231).

Sinor’un görüşüne göre, destanın ayrı bir versiyonundan kaynaklandığı sanılan 2. bölüm, Oğuz Kağan’a Oğuzların yeryüzündeki yayılışı ile ilgili tarihî bir kişilik vermektedir (Sinor 1950: 9).

Oğuzların bir yandan böyle eski Türk devlet geleneklerini yansıtan ve Oğuz Kağan’ın şahsı etrafında tarihî dönemlerin gerisine uzanan mitolojik ağırlıkta bir destanda yer almış, bir yandan da yeryüzündeki yayılışlarını yansıtmış ve Oğuz Kağan’ın olağanüstü kişiliği ile büyük fetihler gerçekleştirmiş olması, halkın bilincinde, halk edebiyatı yoluyla Oğuz kavmine verilen olağanüstü bir değer ifadesidir.

Bu destanın oluşma dönemi hakkında kesinlik kazanmamış farklı görüşler vardır. Bununla birlikte niteliği ve ortaya koyduğu sonuçlar bakımından F. Sümer, destanın içeriğini değerlendirirken şu hususlara yer vermiştir:

a) Oğuz Han’dan eserin yazıldığı devre kadar Türk âlemini adları zikredilen şu kavimler temsil etmektedir: Oğuz (Türkmen), Uygur, Kıpçak, Kanglı, Karluk, Kalaç.

b) Türklerin de eski zamanlarda yaşamış, Moğollar’ın Cengiz Han’ı gibi, cihangir bir hükümdarları vardır. Bu cihangir hükümdarın adı Oğuz Kağan (veya Han)’dır.

c) Türk dünyası Oğuz Kağan’ın yaptığı büyük fetihler neticesinde meydana gelmiştir. Yani Türk kavimlerinin *Beş-Balık* bölgesinden Karadeniz’in kuzeyine ve Anadolu’da Adalar Denizi’ne kadar yayılmış olmaları Oğuz Han’ın fetihlerinden ileri gelmiştir.

ç) Oğuzlar, Oğuz Han’ın 24 torunundan inmişlerdir. Uygurlar Oğuz Han’ın öz kavmi veya ona itaat eden Türklerdir. Kıpçak, Kanglı, Karluk ve Kalaçlar da Oğuz Han’ın beylerinden türemişlerdir (Sümer 1999: 364).

2. Oğuzların tarihî geçmişi ile ilgili bir diğer destanî eser de bilindiği üzere *Dede Korkut Kitabı*’dır. Göçebe Oğuzların beyler ve Hanlar zümresinin destanî hatıralarını dile getiren bu eser, aslında Oğuzlar’ın Anadolu’dan önceki yurtları olan Sirderya boylarındaki IX.-X. yüzyıllara ait hatıralarına dayanmaktadır. Eserin ikinci tabakası

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ise, XII.-XIV. yüzyıllar arasında, Türkmen adı ile yerleşmiş oldukları Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesindeki hatıralarla beslenmiştir.¹

Oğuz Kağan Destanı'nda bütünüyle mitolojik ölçüler ağır bastığı hâlde, bu eserde tarihî ölçüler ağır basmaktadır. Aslında Türk dünyası, XI.-XIII. yüzyıllarda Orta Asya'dan ve Batı Türkistan'dan Yakın Doğu'ya yapılan yoğun biçimdeki Oğuz göçlerine sahne olmuş ve bu göçlerle beslenmiştir. Bu beslenme, Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü Lûgati't-Türk*'ünde de o dönemin Arap dünyasına seslenen "Türk dilini öğreniniz, çünkü onların egemenliği uzun sürecektir." (Atalay 1992/1: XVII) sözleriyle dile getirildiği üzere, Türk dünyasının Yakın Doğu bölgesinde, Oğuzların yüzyıllar boyunca devam edecek köklü egemenliğinin gerçek bir habercisi idi. Çünkü XI. yüzyıldan başlayarak kurdukları bağımsız devletlerle Oğuzlar, artık Türk tarihine siyasi damgalarını vurmuş bulunuyorlardı.

III. Dil Tarihinde Oğuzlar

Yukarıdan beri yapılagelen kısa açıklamalar, Oğuzların Türk tarihinde, elde belgeleri bulunan eski dönemlerden başlayarak ne denli önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Ancak, tarihî bakımdan bu denli önemli yere sahip olan Oğuzların dil ve lehçeleri konusundaki ilk dönemlerine ilişkin bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Çünkü elimizde VI.-XIII. yüzyıllar arasını aydınlatacak Oğuz Türkçesi ile yazılmış eserler yoktur. Bunun başlıca nedeni Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletlerinin kuruluşuna kadar uzanan dönemlerde, Oğuzların kendi başlarına siyasi bir varlık gösterememeleri ve başlı başına bağımsız birer Oğuz devletinin tarih sahnesine çıkamamış olmasıdır. Ama bu oluşum, Oğuzcanın Türk dili tarihindeki yerini asla önemsizleştirmemiş, aksine, eldeki kaynakların verdiği olanaklar ölçüsünde aydınlığa kavuşturulmasını gerekli kılmıştır. Nitekim eldeki VI.-IX. yüzyıllara ait eserler üzerinde karşılaştırmalı dil bilimi yöntemi ile yapılan araştırmalar ve incelemeler, Oğuzcanın bu dönemlerini de oldukça aydınlatabilecek sonuçlar ortaya koymaktadır.

Yukarıda verilen tarihî bilgilerde işaret edildiği üzere, Oğuzlar, VI.-XI. yüzyıllar arasında, Orta Asya'daki yaşam dönemlerinde birkaç kez yer değiştirerek ve daha batı kesimlere göç

¹ F. Sümer, daha önce yayımladığı bir makalesinde (*Türk Folklor Araştırmaları* 1952, s. 30, s. 467-472) DK hikâyelerinin XV. yüzyılın 2. yarısında tespit edilmiş olduğunu bildirdiği hâlde, *Oğuzlar (Türkmenler)* adlı kitabında (1999, s. 368), bazı dillere dayanarak tespit tarihini XVI. yüzyılın 2. yarısına almıştır. Gerçi destan Sümer'in ifade ettiği gibi bir ozanın ağızdan tespit edilmiştir. Ama taşıdığı dil özellikleri açısından bütünüyle Eski Anadolu Türkçesini temsil etmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ederek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Batı Köktürk Devleti sınırları içinde *Onok* veya *Türgiş* adları ile anıldıkları zamandan başlayarak Seyhun ve Maveraünnehir bölgelerine uzanan dönemlerinde, kendileri önce dokuz, on, daha sonra da Kaşgarlı Mahmut'un ve İslam tarihçilerinin yaptığı açıklamalara göre 20, 22 ve 24 boydan oluşan bir topluluk oluşturdukları; ayrıca, o dönemin tarihî, siyasi ve sosyal koşulları dolayısıyla yer yer Karluk, Kıpçak, Peçenek, Basmil, Yabaku gibi öteki Türk boyları ile de temasları bulunduğu için lehçenin temel yapısında bir değişiklik olmamakla birlikte, kendi boyları arasındaki ağız ayrılıkları bir yana yer yer öteki Türk kavimleri ile oluşan karşılıklı etkileşimlerin de etkisinde kalmışlardır. Bu oluşum, yansımasını az çok elbette Oğuz Türkçesinin tarihî akışında da göstermiştir. Bu nedenle, biz elde bulunan verilere dayanarak Oğuzcanın tarihî gelişme süreçlerini şöyle bir sınıflandırmadan geçirmenin uygun olacağını düşünüyoruz:

IV. Oğuzcanın Tarihî Gelişme Süreçleri

1. VI.-IX. yüzyıllar arası dönem
2. IX.-XI. yüzyıllar arası dönem
3. XI.-XIII. yüzyıllar arası dönem
4. XIII.-XV. yüzyıllar arası dönem ve bu dönemin devamı olarak kendini gösteren yeni dallanma ve şekillenmelere uzanan gelişmeler.
5. Milattan çok önceki yüzyılları milattan sonraki yüzyıllara bağlayan ve Oğuzcanın eskiliğini gösteren bir teori ile bu konudaki bazı karşılaştırmalı çalışmalar.

Yalnız şu hususu da belirtelim ki bu süreçleri kesin tarihî sınırlar arasına sokmak mümkün değildir. Tarihî olaylar ve buna bağlı göçler dolayısıyla, sınırlar arasında birbirine geçişler söz konusudur. Ayrıca, yer yer tarihî kaynaklarda da belirsizlikler olmaktadır.

1. VI-IX. Yüzyıllar Arasında Oğuzca (Eski Türkçe Dönemi)

Bu dönem aslında Köktürk ve Uygur Devletleri'nin yazı dilleri dönemidir. Ancak, Köktürk Yazıtları'nın ve çeşitli Uygurca metinlerin incelenmesinden elde edilen sonuçlara göre, Köktürk ve Uygur yazı dilleri daha oturmamış, ölçünlü (standart) bir yapıya ulaşamamıştır. Her iki dönemi temsil eden eserler arasında ses ve şekil

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bilgisi açısından birbirinden ayrı durumları ortaya koyan şekillenmeler görülmektedir. Bunun başlıca nedeni, Köktürk ve Uygur Devletleri'nin siyasi ve sosyal yapısını birbirinden farklı Türk etnik boy veya kavimlerinin oluşturmuş olması ve bu etnik gruplar arasında birtakım lehçe ayrılıklarının bulunmasıdır. Daha 1909 yılında W. Radloff'un işaret etmesi ile başlayan bu duruma, W. Bang ve A. von Gabain 1929 yılında yayımladıkları TTI (s. 151-152; Erdal 2004a: 33)' de *aşnukına* ve *amutıkına* sözleri dolayısıyla eski ñ ünsüzünün Oğuz Türkçesi ile yazılmış Mani metinlerinde n'ye dönüştüğüne dikkat çekmişlerdir. Ayrıca A. von Gabain, *Hüentsang – Biographi*'si (1938: 367-369) yayınında yer alan ñ > y değişimi dolayısıyla bu olay üzerinde önemle durmuştur. Daha sonra hazırladığı *Alttürkische Grammatik* "Eski Türkçenin Grameri" (1950 ve 3. baskı Otto Harrasowitz 1974: 3-8) adlı eserinde Eski Türkçede bir dil birliğinin bulunmadığına işaret ederek metinlerde yer alan *ben > men*, *biñ > miñ*, *sub > suw* vb. şekillere *kony > koy*, *kony > kon* "mal, mülk" örneklerindeki *ny—n*, *y* değişimleri ile daha başka bazı farklı değişimlere bakarak Eski Türkçenin hangi kavmi unsurlara ait olduğu bilinmeyen birtakım lehçe ayrılıklarına sahip olduğunu dile getirmiş ve bu lehçeleri yalnızca ñ lehçesi, *n* lehçesi ve *y* lehçesi olarak göstermiştir.

Eski Türkçedeki lehçe ayrılıkları konusuna, daha sonra bu alanda metin yayımları yapan P. Zieme (1969), G. Hazai, P. Zieme (1970), *Schulz* (1978), Batmanov (1971), K. Röhrborn, L. Bazin gibi araştırmacılar da dokunmuşlardır (Erdal 2004a: 33-34). Konuya eğilenler arasında yer alan G. Doerfer (1975-76), *Orhun Yazıtları*'nı Oğuz Türkçesinin ilk basamağı olarak değerlendirmiştir. Eski Türkçenin ayrıntılı bir gramerini yazmış olan M. Erdal, gramerine (2004) temel oluşturan malzemesini üç farklı dönemi temsil ettiğine işaret ederek bu malzemeyi şöyle bir ayırımdan geçirmiştir:

1. VII.-X. yüzyıllara ait olduğu tahmin edilen ve eski Türk Run harfleri ile yazılmış olan 200'ü aşkın yazıt. Bunların çoğu vaktiyle Moğolistan'daki 2 Göktürk İmparatorluğu ile daha sonra onun yerini alan Uygur Step Devleti'ne ait belgelerdir. Bu belgeler, Güney Sibirya'nın Yukarı Yenisey bölgesinde (Kırgız ve Çik kabilelerine ait bölge) bulunmuştur.

Okunabilen Run yazısı ile yazılmış az sayıda yazıt da daha sonra İrtiş Irmağı'na uzanan Altay Dağları'nda ve özellikle 2. Köktürk Kağanlığı'nın merkezi olan Talas'tan çıkarılmıştır (Vasilev 1976: 78).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2. Bu grupta yer alan, günümüz Xinjiang ve Gansu (Çin)'dan çıkarılan IX. yüzyıl Uygur, Mani, Run, Brahmi, Sogot, Syriac ve Tibet yazılarıyla yazılmış el yazmalarıdır. Bunların çoğu bugün Berlin'dedir. İçlerinde Londra, St. Petersburg, Paris, Stockholm, Helsinki, İstanbul, Ankara ve Çin'de bulunanlar da vardır. Belgelerin büyük bir kısmı Budizm, Maniheizm ve Hıristiyanlığa aittir. Elbette astronomi v.b. başka konulara ait olanlar da vardır.

3. Karahanlılar dönemine ait XI. yüzyıl metinleridir. *Kutadgu Bilig* ve *Divanü Lügati't-Türk* ile Yarkent'te bulunan belgelerdir (İntroduction, s. 6-8: 1-2).

Görülüyor ki Köktürk ve Uygur Devletleri'nin siyasi varlıkları içinde çeşitli Türk kavimlerinin yer almış ve bu döneme ait yazı dili ürünlerine, o eserlerin yazıcıları aracılığı ile değişik Türk boylarına ait özelliklerin de girmiş olması, bu dönemdeki lehçe ayrılıklarının temel nedeni olmuştur. Köktürk ve Uygur Devletleri içinde Oğuzlar önemli bir yer tuttuklarına göre, Eski Türkçede Oğuzca özelliklerin de yer alması olağandır. Bizim bu dönem metinleri üzerinde yaptığımız inceleme, Eski Türkçede önemli ölçüde Oğuz lehçesine ait özelliklerin de yer aldığını ortaya koymuştur. 1972 yılında yayımlanan "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler" (Birinci Türk Dili Bilimsel Kurultayı: 433-446; Korkmaz 2005: 205-216) adlı makalemiz, sanırım bu konuda ilk yayındır.

Bu makalede belirtildiği üzere, Yenisey Yazıtları'nda Oğuz beyleri adına dikilmiş mezar taşlarının bulunması, yazıtlarda sık sık Oğuzlara da yer verilmiş olması, onlarla yapılan savaşların anlatılması, Köktürk Kağanının Türk Budunu ile birlikte Oğuz budununa ve beylerine de seslenmesi, yalnızca Oğuzların Köktürk siyasal varlığı içindeki önemine (Korkmaz 2005: 206) işaret etmekle kalmamakta, dolaylı olarak Eski Türk yazı diline mutlaka Oğuz lehçesinden de birtakım özelliklerin yansımış olacağı düşüncesini de benimsetmiş bulunmaktadır.

Oğuzların bu önemi Uygurlar döneminde de devam etmiştir. Bu nedenle Uygurca diye adlandırdığımız metinlerden Maniheizme ait olanlarda Oğuzca özellikler ağır basmıştır. O makalemizde belirtildiği ve yukarıda da işaret edildiği üzere, A. von Gabain, *ny, ny > n, ny > y* değişimleri dolayısıyla Eski Türkçe döneminde hangi kavmi unsurlara ait olduğu kesin olarak bilinmeyen lehçe varlıklarının bulunduğunu tespit etmiştir. Ancak, biz konuya Oğuzca açısından baktığımızda, Eski Türkçede başlı başına bir Oğuz lehçesinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Metinlerin incelenmesinden elde edilen sonuçlar gösteriyor ki Oğuzcaya ait özelliklerin bir kısmı, o dönem yazı dili ile ortaklaşmakta, ama bir kısmı da sırf Oğuzcaya özgü belirtiler hâlinde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kendini göstermektedir. İşte söz konusu makalede ayrıntılı ölçüler ile vermeye çalıştığımız Oğuzcaya ait belirtiler özet olarak şu noktalarda toplanabilir:

A. Ses Bilgisi Açısından:

1. *i-ê: ilt- /êlt-, yigirmi/yêgirmi, yiti/yêti* v.b.
2. *âç, âd, ât, bâş,îñ* v.b. örneklerle Oğuz-Türkmen lehçesinde görülen aslı uzunlukların bu dönem metinlerinde de yer almış olması.
3. *Orhun* ve *Yenisey Yazıtları*'nda dış ve dış eti ünsüzleri ile *y* ünsüzü yanında *ı > i* incilmesi biçimindeki değişimin yer almış olması: *buñsiz* (bedelsiz), *bulmayin* (bulmayarak), *biñ / biñ, oğ lumin* "oğlumu", *yımşak /yımşek* vb.
4. Ön seste *b-/m-* değişimi: *ben > men, buñ > muñ, beñgü > meñgü* vb.
5. Ön seste *y-* türemesi: *ir > yir, inçke > yinçke, ıra > yıra* vb.
6. Ses düşmesi, hece kaynaşması (contraction) ve hece yutulması (haplologie) olaylarının yer alması: *bar-ır > bar, ertingü* "fevkalade" > *ertiñü, sür-ürçi* "sürücü" > *sürçi, ot-a-daçı > otaçı* vb.

B. Şekil Bilgisi Açısından:

1. Oğuz lehçelerindeki *+I/+U* yükleme durumu ekinin ilk biçimi olan *< +Ig /+Ug* şeklinin varlığı: *at/ at+ıg, iş küç / iş+ıg küç+üç, söz/ söz+üç* vb.
2. Uygurcanın *n* lehçesi metinlerinde *+Ig/+Ug* yükleme durumu için, günümüz bazı Batı Anadolu ağızları ile bağdaşan *+Ag* ekinin yer almış olması : *sav /sav+ag, temir/ temir+eg* vb.
3. *Orhun* ve *Yenisey Yazıtları* ile *n* lehçesi metinlerinde ve belirli koşullarda *yönelme- bulunma* durumu (dativus- lokativus) eki olarak *+A*'nın *< +kA/+gA* yer almış olması: *adak/adak+a, ebiñ/ebiñ+e, suwsamak/suwsamak+a* vb.
4. *Yenisey-Orhun Yazıtları*'nda *+DA* ekinin yaygın biçimde bulunma hem ayrılma durumları için kullanılırken, bunun yanında *n* lehçesi metinlerinde yer yer *+DAn* ekine de rastlanması: *baş+tan, ıgaç+dan, töpü+den* vb.
5. Eski Türkçenin yaygın *+nîñ* eki (ilgi durumu) yanında, yazıtlarda ve bir kısım Mani metinlerinde Oğuzcaya özgü

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

+*Iñ*/*Uñ* ekinin de yer almış olması : *at+iñ*, *moncuk+uñ*, *taşlar+iñ* gibi.

6. +^o*n* vasıta, +*CA* eşitlik, +*rA* yön gösterme eklerinin Oğuzca ile ortaklaşan kullanılışlarının bulunması gibi.

7. Eski Türkçede 2. şahıs teklik ve çokluk emir kipi için iki farklı şekil yer almıştır: Bunlardan birincisi, teklikte yalnız fiil kökünün kullanılması, çoklukta *-Iñ* ekinin getirilmesi; ikincisinde teklikte *-gIl*, çoklukta *-Iñlar* ekinin eklenmesidir. Kaşgarlı Mahmut'un Oğuz ve Kıpçak lehçeleri için bu ek dolayısıyla yaptığı açıklama (C. I: 43-45) ve daha sonraki Oğuz lehçesinde teklikte yalnız fiil kökünün, çoklukta *+Iñ* ekinin kullanılmış olması, yukarıdaki birinci şeklin Oğuzcayı temsil eden bir ek türü olduğunu gösteriyor.

8. Yazıtlarda yaygın geçmiş zaman eki olarak yer alan *-dI* yanında, seyrek olarak 3. şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde *-dUk* sıfat-fiil ekinin de kullanıldığı görülüyor: *Sekiz Oğuz Tokuz Tatar kalmaduk* "...kalmadı" (Gabain 1974: 224/3). Kaşgarlı bu iki şekli aynı zamanda Oğuzca için de verdiği göre (*men ya urduķ; olar toğ ka ağ duķ*), *Köktürk Yazıtları*'ndaki bu şekil Oğuzcayı temsil etmektedir.

9. Yukarıda sayılan özelliklere *-ğA* gelecek zaman, *n* lehçesi metinlerinde gereklilik ve gelecek zaman görevleri ile kullanılan *-sığ/-sıķ* sıfat-fiil ekini (*tün udısıkım küntüz olursıkım kelmedi*); Yenisey ve Orhun Yazıtları'nda görülen ve isim-fiil ya da çekimli fiil olarak kullanılan *-tAçI/-dAçI* ekini (bu ek Kaşgarlı'da XI. yüzyıl Oğuzcası için önemli bir yer tutmaktadır.) *-pAn* ve *-pAnIn* zarf-fiil ve Türkiye Türkçesindeki *-mAdAn* zarf-fiil ekinin daha önceki bir aşaması olan *-mAdIn* zarf-fiil ekleri ile temsil edilen özellikleri de katmalıyız.

Görülüyor ki VI.-IX. yüz yıllar arası Eski Türkçe metinlerinde Oğuzcayı temsil eden özellikler de hayli ağır basar niteliktedir (ayrıntılı bilgi için Korkmaz 2005: 208-216).

1.1. Bu konuya bizden sonra eğilmiş olan G. Doerfer, "Das Vorosmanische: Die Entwicklung der Ogurischen Sprachen von den Orchon Inschriften bis zu Sultan Veled"² adlı makalesinde (TDAY-Belleten 1975-76: 81-131), konuyu önce Oğuzcanın bugün yazı dili veya lehçeleri hâlinde yaşayan 10 ayrı dalını sıralayarak ele almıştır. Makalesinde en eski Oğuzcanın VIII. yüzyıla ait *Orhun Yazıtları* ile temsil edildiğini belirten yazar, bu yazıtların, arkaikliği

² Türkçesi: "Osmanlı Öncesi: Oğuz Lehçelerinin Orhun Yazıtları'ndan Sultan Veled'e Kadar Uzanan Gelişmesi".

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dolayısıyla bir bakıma Çuvaşçanın ve belki de Halaççanın istisnası ile hemen hemen sonraki bütün Türk lehçelerinin selefi olduğu ve bazı bakımlardan da daha sonraki Oğuzcanın temelini oluşturduğu görüşünü benimsemiştir. Ona göre Oğuz, Kıpçak ve Uygur lehçeleri VIII. yüzyılda daha birbirinden bugün olduğu gibi kesin çizgilerle ayrılmış değildir.

Doerfer, bu makalede ele alınan tarihî gelişmenin aydınlatılabilmesi için:

- a- VIII. yüzyıl *Orhun Yazıtları*'na,
- b- XI. yüzyılda Kaşgarlı'nın Oğuzca için verdiği bilgilere ve,
- c- XIII. yüzyılda Sultan Veled ile başlayan Eski Anadolu Türkçesi metinlerine dayanılması gerektiğine işaret etmiştir.

Ancak, konuya 9, 10, 12. yüzyıllarda neler olmuştur, sorusunu ortaya atarak giren yazar, XIII. yüzyıla ulaşan gelişmeleri zaman ve bölge ayrılıklarının getirdiği olaylara dayanarak ana çizgileri ile ve eldeki olanaklar çerçevesinde belirtmeye çalışmıştır. Tarihî gelişmenin ortaya konabilmesi için 8, 11 ve 13. yüzyıllardaki durumların aydınlatılması gereğini işaret eden Doerfer, VI.-VIII. yüzyıllar arası dönemdeki Oğuzlar ve Oğuzcanın T. Banguoğlu ve Z. Korkmaz tarafından, XI. yüzyıl Oğuzcasının da yine Korkmaz tarafından işlendiğini bildirerek (Doerfer 1975-76: 102) verilen bilgileri tekrarlamaktan vazgeçip VIII.-XI. yüzyıllar arasındaki gelişmelerle ilgili daha başka noktalara eğilmiştir. Bu bağlamda Doerfer, Türk ve İslam tarihçilerinin zaman, bölge ve coğrafi mekân çerçevesinde verdikleri Oğuz, Kıpçak vb. Türk boyları ile ilgili bilgilere dayanarak VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla uzanan olaylarda dil değişim ve gelişmesi açısından ne gibi ara evrelerin yer aldığı konusuna eğilmiştir. Doerfer'in bu konuda ayrıntılı ölçülerle dikkate sunduğu hususlar başlıca şu noktalarda özetlenebilir:

1. 744 yılında Köktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra Oğuzların batı bölgesine yönelerek Aral Gölü çevresinde Oğuz Yabgu Devleti'ni kurmaları ve bu yolla Oğuzların dil bakımından bir izolasyona uğrayarak az çok öteki Türk boylarından ayrılan bir lehçe yapısına sahip olmaları (Doerfer 1975-76: 84)

2. XI.-XIII. yüzyıllar arasındaki çeşitli tarihî, siyasi ve kültürel olayların ortaya koyduğu karışık oluşumlar dolayısıyla lehçelerin birbirini etkilemesi, söz gelişi Uygurcanın ve Doğu Türkçesinin Oğuzcaya etkisi ve *Olga/Bolga* dili sorununun ortaya çıkması. Ayrıca; Oğuz, Kıpçak ve Harezmi Türkçeleri arasındaki karşılıklı etkileşimler ve bu konuda eldeki sözlüklerde yer alan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

açıklayıcı bilgiler; Özbek Oğuzcası, Kölemenler devri Kıpçakçası üzerine Oğuzcanın yaptığı etkiler vb. karşılıklı etkiler yazar tarafından bazı tipik örneklere dayanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Söz gelişi *edgü/eygü* sözlerinin hangi lehçelerde, ilgi durumu eki *+nUñ*, yönelme durumu eki *+gA*, çıkma durumu eki *+dIn*'in hangi lehçelerde ortaklaştığı hususu gibi ((Doerfer 1975-76: 87) lehçeler arası bu karşılıklı etkileşimler; Oğuzcadan Kıpçakçaya, Harezmi Türkçesinden Oğuzcaya, Kıpçakçadan Harezmi ve Türkistan lehçelerine, Harezmi Türkçesinden Kıpçakçaya uzanan etkiler, şematik oklarla belirtilmeye ((Doerfer 1975-76: 90-91) çalışılmıştır.

XI.-XIII. yüzyıllar arasındaki olayların yol açtığı bu karşılıklı lehçe etkileşimleri, ister istemez temel ses değişimlerinin de bazı ara evrelerden geçmesi sonucunu doğurmuştur. Bu değişimdeki başlıca etken karşılıklı ilişkilerin ortaya koyduğu sonuçtur. Söz gelişi bir *ä-i* arasında *é* (kapalı e)'nin yer alması, iç seste bir *g*'nin erimesi (*kısga>kısa, inçge>ince*), *b>w>v* (*sub>sv*) değişiminde çift dudak *w*'sinin bir ara evre oluşturması gibi. Yazar, ayrıca, lehçelerin birbirlerini etkileyip, değişimlerin böyle ara merhalelerden geçmesi için mutlaka yazı dilleri gerekmez; konuşma dilleri de birbirini etkileyebilir gibi ayrıntılı hususlar üzerinde de durmuştur.

Doerfer'in bu makalede, böyle ayrıntılı noktalar üzerinde durmuş olması, tarihî gelişmenin tespitinde karşılıklı etkileşmelerin ve ara evrelerin de yer alması dolayısıyla birçok güçlüklerin bulunduğunu belirtme amacına dayanmıştır. Yalnız, Doerfer'in bu makalesi, konuların işleniş açılarından birbiri içine girmiş girift noktalara dayandığı için gelişmelerin düzenli olarak izlenmesini engelleyen bir karışıklık sergilemektedir.

1.2. Daha sonra Eski Türkçedeki Oğuzca özellikler üzerinde duran bir bilim adamı da Gürer Gülsevin'dir.

Bizim 1972'de eldeki kaynak verilerine dayanarak ortaya koyduğumuz durum üzerinden 32 yıl geçtiği için, yazar bundan sonra ortaya çıkan belge ve verilere dayanarak bu konuya beş-altı özellik daha eklemiştir.

Gülsevin, "Eski Türk Yazı Dilinde Oğuz Lehçelerinin Ses, Şekil ve Söz Varlığı Unsurları" başlıklı bildirisinde (Gülsevin 2004: 119-125), yer yer bizim makalemizde yer alan tespitlere de işaret ederek:

1. Eski Türkçedeki aslî ünlü uzunluklarının Oğuz Türkçesini temsil ettiğini, bilinenlere ilaveten G. Doerfer'in Halaç Türkçesi için verdiği bilgilere dayanarak bir kez daha sağlama sağlamıştır. Yalnız aslî uzunluklar konusunda bizim Anadolu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ağızlarında yaptığımız tespitlere, bir önceki süreç olarak elbette Eski Anadolu Türkçesinin de eklenmesi (Korkmaz 1971: 49–66; 2005: 443–458, 459–473) gerekir.

2. Gülsevin'in Eski Türkçe-Oğuzca bağlantısı açısından Doerfer'in tespitlerine dayanarak yaptığı, *Köktürk Yazıtları*'nda 3. kişi iyelik ekinin daima ince ünlüler ile gösterilmesi (*armağçı+si+n*)'nin Halaçça ile paralel gitmesi (*bâba+si* 'babası', *hav+i* 'evi')

3. En Eski Türkçede bulunduğu farz edilen **p*- sesinin Halaççada *h*- sesine dönüşmüş olarak korunduğu (*hâz*- 'azmak, yoldan çıkmak') görüşü dolayısıyla yaptığı açıklama ve bu sesin Köktürk Yazıtları'nda da yer alabileceği hususunda Doerfer'le ortaklaşan görüşü.

4. Yalın isimler ile iyelik eki almış isimlere gelen yönelme durumu eki arasındaki ayrılığın Köktürkçe açısından Halaçça ile de karşılaştırılması.

5. Köktürkçede anlatılan geçmiş zaman için *-mİş* ekinin, olumsuzlarda *-dUk* ekinin (*kağ an bolmuş erinç*, *eçisin teg kılın-maduğ erinç*) kullanılmasının Halaççada da yaşadığının belirtilmesi.

6. Köktürkçedeki *+DA* bulunma durumu ekinin günümüz Halaç lehçesinde de süregelmiş olması.

7. Bengü taşlarda yer alan *tap-*, Türkiye Türkçesi ile ortaklaşan *bul-*, *öz* ve *kentü* kelimeleri yanında, Halaç Türkçesi ile ortaklaşan *û* 'uyku' ve *ürüñ* 'beyaz' kelimelerinin varlığı da Halaçça yolu ile Eski Türkçedeki Oğuzca belirti ve özellikleri güçlendiren katkılardır.

2. IX.-XI., XII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca

Hun Devleti'nin yıkılmasından ve bu devleti oluşturan boyların Köktürk Devleti'nin sınırları içinde yayılmasından sonra, Orta Asya'daki bazı boyların zaman zaman elde ettikleri güce dayanarak birbirlerini sıkıştırmaları ve batıya uzanan yeni göçlere yol açmaları hiç eksik olmamıştır. Yukarıda belirtildiği üzere, Batı Köktürklere döneminde İli Vadisi, Isık Köl, *Yedisu* ve Talas bölgelerinde yerleşmiş; etnik oluşumlarını da tamamlamış olan Oğuzlar (Ercilasun 2008/2: 229–230), doğudaki Karluklar'ın kendilerini sıkıştırmaları ve oturdukları bölgenin Karluklar'ın eline geçmesi üzerine (Sümer 1999: 49), bu kez de 760 yıllarından başlayarak daha batıya doğru çekilen göçlerle Aşağı Sirderya boyları ile onun kuzeyindeki steplerde ve Aral Gölü çevresinde yurt

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

tutmuşlardır (Sümer 1999: 31; Salman 1998: 86; Ercilasun 2008/2: 229–230). Artık IX. ve X. yüzyıllarda bu kavim, çeşitli kaynaklarda *Oğuz*, *Guz* ve *Uz* adları ile anılmıştır. Bu bölge, Karahanlı Devleti'nin batı bölgesidir.

Aşağı Seyhun boylarına ve onun kuzeyindeki steplere yerleşmiş olan Oğuzlar, bu bölgede kısmen yerleşik hayata geçmiş; büyük bir çoğunluğu da göçebe yaşam biçimlerini sürdürmüşlerdir. Oğuzlar, Seyhun bölgesinde çoğunluğu oluşturan etnik unsur olmakla birlikte, aynı bölgede yaşayan Kıpçak, Karluk, Türkmen, Halaç gibi öteki Türk boyları ile de komşulukları olmuştur (Sümer 1999: 46–61 ve ö.t.).

Eldeki tarihî ve coğrafi veriler, Oğuzların X. yüzyılın ilk yarısında *Karacuk* (Fârab) ve *Sayram* (Isfıcab) şehirleri yöresinde göründüklerini (Kafesoğlu 1993: 144) ve burada *Yeni Kent*, *Havâre*, *Cend*, *Sepren* (Sabran, Savran), *Suğmak*, *Karnak*, *Süt-Kent* şehirlerini kurarak bölgeyi bir Oğuz ülkesi durumuna getirdiklerini gösteriyor. X. yüzyılda İslamı kabullerinden sonra Türkmenler diye de anılan ve Karahanlı Devleti'nin batı kesimini oluşturan bu bölgede bir *Yabgu Devleti* de kurmuş olan Oğuzlar, XII. yüzyılda yukarıdaki şehirlere *Balçınlık Kent*, *Ecnas*, *Cend*, *Uzkent* ve *Sırlı-Tam* gibilerini de (Korkmaz 2005: 278 not 16'daki kaynaklar; Ögel 1962: 333–341) eklemişlerdir.

Bu bölgede yerleşik yaşama geçmiş olan ve göçebe Oğuzlar tarafından *yatuk* 'tembel' olarak vasıflandırılan şehirli Oğuzlar, askerî ve sivil teşkilata sahip, yüksek kültürlü bir yaşam sürdürmektedir. Yaşam biçimlerindeki ve sosyal yapılarındaki bu özellik dolayısıyla G. Doerfer'in de işaret ettiği üzere, Yabgu Devleti Oğuzları bu dönemde bir izolasyona da uğramış durumdadırlar.

VI.-IX. yüzyıllar arasında olduğu gibi, IX.-XI, XII yüzyıllar arasında da elimizde doğrudan doğruya Oğuzca olarak kaleme alınmış bir eser yoktur. Ancak, Karahanlı dönemini temsil eden Kaşgarlı Mahmut'un kültür tarihimiz açısından son derece önemli bir eseri olan *Divanü Lûgati't-Türk*'te XI. yüzyılın 2. yarısındaki Oğuzlar için hayli geniş denecek bilgiler yer almış bulunmaktadır. Kaşgarlı'nın verdiği bilgiler ve yer yer bu konuda yaptığı açıklamalar, kuşkusuz Oğuz Türkçesi'nin tarihî gelişme sürecinde önemli bu dönüm noktası oluşturmaktadır.

Bizim "Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi" konusunda daha önce yayımlanmış ayrıntılı bir makalemiz bulunduğundan (*Türk Dili* 1972: 253, 3-195; Korkmaz 2005: 241–253), burada sırf tarihî

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

akışı yansıtan çok kısa bilgiler aktarmakla yetineceğiz. Bu bilgiler şu noktalarda özetlenebilir:

A. Ses Bilgisi Açısından:

1. *b->m-* değişimi açısından Oğuzca genellikle *b-* yanındadır: *ben, bün* ‘çorba’, *baymak* ‘gübre’ vb.
2. *b->v-* değişimi gerçekleşmiştir.
3. *t->d-* değişimi açısından ortaya çıkan *t-*‘li ve *d-*‘li örnekler dolayısıyla, bu değişimin Oğuz Türkmen lehçelerinde pek hızlı yol alan bir değişim olmadığı, daha yeni başlanmış bir olay niteliği taşıması.
4. Dişler arası sızıcı *-d-* sesinin *> y*’ye dönüşmesi açısından, bu değişimin XI.-XIII. yüzyıllar arasında tamamlanmış görünmesi.
5. Kaşgarlı’nın *k->g-* değişimi konusunda hiçbir açıklama yapmamış olması ve Arap yazısında bu değişimi belirtici bir alfabe özelliğinin bulunmaması, bu dönemde daha böyle bir olayın başlamamış olduğu yargısını benimsetmiştir.
6. Verilen örneklerden anlaşıldığına göre, bu yüzyılda daha *ñ>n* değişimi başlamamış görünüyor.
7. Eski Türkçede çok heceli kelimelerin sonlarındaki *-ğ/-g* ünsüzleri ile ek ve hece başlarındaki *-ğ/-g* ünsüzlerinin eriyip kaybolması konusunda Oğuzcada *çumğ uķ>çumuk* “alakarga”, *buşğ aķ> buşak*; *barğ an* “varan”, *tarğ* “darı”, *ķayğ* “kayı boyu” gibi ikili örneklerin yer almış olması, bu dönemde olayın başlamış, ancak daha gelişmesini tamamlamamış olduğuna işaret sayılmaktadır.
8. Karahanlı Türkçesinde abartma sıfatları türeten *-ğ An* eki (*buşğ an* “içi sıkıntılı kişi”; *acığ an* “acıtan”), Oğuzcada *-Aķ < -ğAķ* (*buşak*) eki ile karşılanmaktadır.
9. Kaşgarlı, Kıpçakça ile Oğuzcada önses *y-*’sinin elife veya *c-*’ye çevrildiğini belirtir. Bunlardan elife çevrilir dediği *y- > ø* olduğu hâlde (*yelkin > elkin* “yolcu” vb.), *y-> c-* değişmesi için Oğuzca örnek verilmemiş olduğundan, bu değişim genellikle Kıpçakçaya özgü bir değişim olarak değerlendirilmektedir.
10. *Uwutlan- > utan-*, *barırmən > men baran* vb. örneklerde görülen hece kaynaşması (contraction) ve hece yutumu (hopologie) olaylarının varlığı dikkati çekmekte,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

11. *arrğ* “ank, temiz” ; *ikkiz* “ikiz”; *ottuz* “otuz” gibi örneklerde görüldüğü üzere, daha önceki bazı ses olaylarının sonucu olarak ünsüz ikizleşmesinin ortaya çıktığı görülmektedir.

B. Şekil Bilgisi İle İlgili Temel Özellikler:

Kaşgarlı Mahmut, ses bilgisi özelliklerinde olduğu gibi, şekil bilgisi özelliklerinde de Oğuzca ile Karahanlı Türkçesi ve öteki lehçeler arasında ortaklaşan özelliklere dokunmamış, yalnızca Oğuzcayı Karahanlı yazı dilinden ve öteki lehçelerden ayıran özellikler üzerinde durmuştur (Korkmaz 2005/I: 247). Bu özelliklerin başlıcaları şunlardır:

1. Renk adlarından abartmalı sıfatlar türeten öteki Türk lehçelerinin *-b* (*-p*) ekine karşı, Oğuzcada *-m* ekinin getirilmesi: *köpkök* / *kömkök*, *süçüg* “tatlı” *sümsüçüg* “çok tatlı” vb. Ancak, XI. yüzyıldan sonraki gelişmelerle Oğuzcanın *gömgök*, *yemyeşil* örnekleri yanında *kıpkızıl*, *sapsarı* gibi *-p* li örneklerle de sahip olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

2. Köktürkçede yön gösteren adlardan *+DIn* / *+DUn* ekiyle zarflar türetme özelliğinin (*öñ-dün* “doğuda” vb.) XI. yüzyıldan sonra, Eski Anadolu Türkçesine kadar uzanmış olması bu özelliği Oğuzca lehine kaydettirmektedir.

3. Bu dönemde, *+DIn* ayrılma durumu ekinin *+DAn*’a, *+Ga* yönelme durumu ekinin *+A*’ya dönüşüp dönüşmediği konusunda kesin yargıya ulaştırıcı örnekler yoktur.

4. İkinci şahıs teklik zamiri Kençek dilinde *sin*, Çiğit, Yağma, Tohsu dilinde ötreli olmasına karşılık, Oğuzcada (Suvar ve Kıpçaklarla birleşerek) *sen* biçimindedir.

5. İsimden fiil türeten ekler konusunda bütün Türk lehçeleri için ortak olan özellikler dışında, bir kısım Türkmenler için özel birer nitelik taşıyan isimden fiil türeten *+°k-* (*taş+ıķ-* “dışarı çıkmak”, *tl+ıķ-* “karışmak, dile düşmek”) bugün “benzetme ve küçültme” sıfatı kuran *+ImSI* eki, XI. yüzyıl Oğuzcasında hem isimlere hem de fiilden isimleştirilmiş şekillere gelmektedir. İşlevinde de biraz ayrılık vardır: *bar-ım+sin-* “gitmediği hâlde gider gibi görünmek”, *tar-ım+sin-* “gerçekte tarım yapmadığı hâlde tarım yapar gibi görünmek” vb.

6. Bir olayın kesinlikle gerçekleştiğini gösteren ve fiillere eklenen *-la* ekinin varlığını: *ol bardı-la* “o gitti ya”, *ol keldi-le* “o geldi be” vb.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

7. Öteki Türkler emir kipinin 2. şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde –*Gil* ve –*İñlAr* eklerini getirdikleri hâlde (*bar-ğ ul, bar-iñlar*) bu çekim Oğuzlarda teklik 2. şahısta *bar* çoklukta –*İñ* ekiyle *bar-iñ* biçimindedir. (ayrıntı için Korkmaz 2005/ I: 249-250/8.)

8. XI. Yüzyılda geniş ve gelecek zaman için kullanılan –*r, -Ar, -Ir* ekleri, Oğuzcaı öteki lehçeler ile de ortaklaştırmaktadır. XIV. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, geniş zaman eki için gördüğümüz –*Ur* biçimi Oğuzcada bu dönemde daha gerçekleşmemiş görünüyor.

9. Geçmiş zaman çekimi için XI. yüzyıl Türk dünyasında –*dl* eki kullanıldığı hâlde, Kıpçak ve Suvarlarla birlikte Oğuzların 1. ve 3. şahıs teklik çekimi için –*dUk* ekini, Oğuzlardan bir bölümünün ise –*dl* şeklini kullanması: *men ya kurduk* “ben yay kurdum”, *ol süt sağ duk* “o süt sağdı”, *ol bardı* “o gitti” gibi.

10. Kaşgarlı'nın fiili gösterdiği eylemi “sürekli olarak yapan” anlamında sıfatlar türetme işlevi ile bütün lehçeler için ortak bir ek olarak gösterdiği –*ğ An* eki Oğuzcada bir yandan daha sonraki yüzyıllarda –*An* biçimine dönüşürken bir yandan da Eski Anadolu Türkçesine kadar uzanan –*ğ An* biçimi ile *sevişgen* “çok sevişen” *gömülgen* “çok gömülen, bataklık” örneklerinde görüldüğü gibi, kalıplaşmış abartmalı isimlerde yaşamıştır.

11. Karahanlı Türkçesindeki “bir şeyi yapma hakkına sahip olma” anlamında sıfatlar türeten –*ğ İlk* ekinin Oğuzca ile ortaklaşması yanında, Oğuzlardan bir takımının bunun yerine –*ğ sAğ, -ğ sI* eklerini benimsemiş olmaları: *ol bağ uluğ erdi* “gitmek o adamın hakkı idi”, *ol saña uğ raqsığ erdi* “onun sana uğramak hakkı idi” vb.

12. “Bir şeyi yapıcı” anlamında sıfat fiiller türeten –*ğ II* eki, Karahanlı Türkçesi ile Oğuzca arasında ortaklaşan bir ektir.

13. “Bir eylemi işleyen” anlamında sıfat fiiller türeten –*ğ UçI* ekinin de Karahanlı ve öteki lehçeler ile Oğuzca arasında ortak bir ek olduğu görülüyor: *kül-güçi* “gülücü adam”, *at sürgüçi* “at sürücü” vb.

14. Ancak, Oğuzca ile Karahanlı ve öteki lehçeler arasında –*ğ UçI* eki açısından var olan ortaklığa rağmen, Oğuzcada bu eke koşut olan asıl ek türü –*DAçI* ektir: *bardaçı* “gidici” gibi.

15. Karahanlı Türkçesinde gelecek zaman isim-fiilleri türeten –*ğ U* eki yerine Oğuzcada –*AsI* ekinin geçmiş olması: *bu tuğ u yir ermes / bu turası yir tegül; yğ aç bıçğ u men / yğ aç biçesi men* gibi.

16. Kaşgarlı “bir işi yapmak üzere olmak” anlamı ile fiiller türeten –*ğ Allr* ekini bütün Türk lehçeleri için ortak bir ek olarak

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

vermiştir. XI. yüzyıldan sonraki metinlerde aynı görevle kullanılan –*ğ* *Alı tur-* ve –*All* şekillerinin de yer alması, bu ekteki ses gelişmesi ile ilgilidir.

Yukarıdan beri Kaşgarlı Mahmud’a dayanarak XI. yüzyıl Oğuzcası için yapılan çok kısa açıklamalar ortaya koymaktadır ki, bu yüzyılda Oğuzca ses ve şekil bilgisi özellikleri açısından bir yandan yer yer Karahanlı Türkçesi ile ortaklaşmakta, bir yandan da kendine özgü şekillere sahip bulunmaktadır.

Eserde yapılan açıklamalarda yine yer yer Oğuzlara mensup boylar arasında da bir takım ses ve şekil bilgisi, hatta söz varlığı ayrılıklarının bulunduğu anlaşılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için Korkmaz 2005/I: 241-253). Ancak, Eski Türkçedeki belirtilere oranla bu dönem Oğuzcası, kendine özgü özellikleri çok daha belirgin bir duruma getirmiş bulunmaktadır. Tarihî gelişme süreci Oğuzca lehine işlemiştir. Yalnız, Karahanlı Türkçesi ile ortaklaşan birden çok heceli sözlerin sonlarındaki –*ğ* / –*g* ünsüzleri ile iç seste hece başlarındaki *ğ* - / *g*- seslerinin erimesi açısından bir bakıma bu *ğ* / *g*’nin eridiğini gösteren bazı örnekler yer alırken bir çok yerde de bu sesi olduğu gibi koruyan *bağ an* “varan, giden”, *urğ an* “vuran, vurucu”, *kuğ an* “kuran”, *kakığ an*, *sokuğ an*, *ayğ* “ayı” (Atalay C. I: 79-3), *sağ aşmak* “sataşmak”, *tuğ rağ* “tuğra” (Atalay C. I: 385-7), *yazğ çı* “yazıcı, kâtip” (Atalay C. II: 55) vb. örneklerin yer almış olması, bu değişimin çok ağır giden bir değişim olduğu izlenimini vermektedir. İleride, karışık dilli eserler açısından *oğ a* / *boğ a* dili diye adlandırılan bu sorunun ortaya çıkması da kanımızca bir dereceye kadar bu durumla ilgili görünmektedir.

Yukarıda Kaşgarlı Mahmut’un verdiği bilgilere dayanarak XI. yüzyıl Oğuzcası için yapılan kısa açıklamalar, bizi Oğuzcanın tarihî gelişme süreci açısından şöyle bir yargıya da götürmektedir:

XI. yüzyılın 2. yarısında, Oğuzca dil yapısı ve tarihî gelişme koşulları açısından Eski Türk yazı dilinde (Köktürk-Uygur dönemi) görülen “belirtiler” niteliğindeki özelliklerinden sıyrılarak yerli ağız özelliklerinin ağır bastığı belirgin bir yapıya sahiptir. Belki de bir yazı diline doğru uzanma çabasıdır. Ne var ki yine de kendi başına bağımsız bir siyasi varlık gösteremediği için az çok o dönem siyasi, sosyal ve kültürel şartlarının etkisi altında yol almaktadır.

Karahanlı Devleti’nin sınırları içindeki Sirderya bölgesinde yüksek kültürlü yerleşik bir Yabgu Devleti kurmuş olan Oğuzlar, bu bölgede bir izolasyona uğramış olduklarından, bir yandan kendi dil yapılarını gün ışığına çıkarma yönünde yol alırken bir yandan da verilen dil açıklamalarından da görüldüğü üzere Karahanlı yazı dilinin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

etkisinde kalmışlardır. Bu etki Oğuz Türkçesi temelindeki değişim ve gelişmelere yer yer Karahanlı Türkçesi kanalı ile Doğu Türkçesi'nin de etkisini katmış görünüyor. Daha sonraki bir dönemi temsil eden Harezm Türkçesinden başlayarak Horasan'daki Büyük Selçuklu, Anadolu'daki Anadolu Selçuklu Devletleri dönemlerini içine alan ve XII- XIII. yüzyıl eserleri olarak kabul edilen; ayrıca yapılarındaki *oğ a/bolğ a* veya *oğ ay/bolğ ay* şekilleri dolayısıyla “karışık dilli eserler” diye adlandırılan belirli sayıdaki eserlerin dili, temel yapısını bu dönemden almış görünüyor. Eğer bir benzetme yapmak gerekirse, bu durum çok güçlü bir kaynaktan beslenerek akan bir ırmağa, daha sonra başka bir kaynaktan gelen ve daha farklı görüntüler taşıyan bir başka suyun kavuşması gibidir. Oğuzca, VI- XI, XII. yüzyıllar arasında geçirdiği değişme ve gelişmelerle kendine özgü lehçe yapısını ortaya koymaya çalışırken Karahanlı döneminde yer yer Doğu Türkçesinin etkisine de uğramış olduğundan, onun dil yapısında ister istemez bu etki de bir süre varlığını göstermiş bulunuyor. Ancak, ilerideki açıklamalarda görüleceği üzere XII-XIII. yüzyılların Horasan ve Anadolu Selçuklu Türkçesinde kendini açığa vuran bu etki, XIII. yüzyıllardaki yoğun Oğuz göçlerinin yol açtığı oluşma sürecinde yazı dilini konuşma dili temelinde şekillendirme yönündeki değişim ve gelişmelerle Anadolu bölgesinde devreden çıkmıştır.

3. *XI- XIII. Yüzyıllarda Oğuzca*

Bu yüzyıllar arasındaki Oğuzca, Oğuzların oturdukları coğrafi bölge dikkate alınınca:

A. Harezm bölgesinde Oğuzca,

B. Horasan ve Anadolu'da, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları döneminde Oğuzca olmak üzere ayrı ayrı ele alınmalıdır.

A. *Harezm Bölgesinde Oğuzca*

Sirderya bölgesinde oturan Oğuzlar, bir süre sonra Ceyhun Irmağı ile Hazar Denizi arasındaki Harezm bölgesine kadar uzanarak burada da varlık göstermişlerdir.

Harezm Türkçesi, XIII. yüzyılda Harezm ile ona bağlı Aşağı Sirderya (Seyhun) Irmağı bölgesinde, Karahanlı yazı dili geleneğine bağlı olarak etnik yapısındaki karma nitelik dolayısıyla, aynı zamanda Oğuz-Kıpçak lehçelerinin de etkilerini içine alarak kurulup gelişen yazı dilinin adıdır (Korkmaz 2007: 54). Önceleri İran asıllı unsurların bulunduğu Harezm bölgesi, daha sonra 1017 tarihinde Gazneli

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Mahmud tarafından fethedilerek Gaznelilerin eline geçmişti. Gazneliler döneminde bu bölgenin idaresi Türk asıllı valilere verildiği için bölgeye fiilen Selçuklular egemen oldukları gibi; Oğuz, Kıpçak, Kanglı, Kalaç, Kimek gibi öteki Türk boylarına bağlı pek çok halkın da gelip burada yerleşmesi ile bölge XI.-XII. yüzyıllarda iyiden iyiye Türkleşmiş bulunuyordu. Siyasi bakımdan kuzeyindeki Altınordu'ya bağlı olan Harezmi'nin konumuz yani dil tarihi açısından taşıdığı önem, bir yandan Karahanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesine uzanan geçişi sağlarken bir yandan da Oğuz ve Kıpçak unsurlarının yoğunluğu nedeniyle bu lehçelere bağlı yeni yazı dillerinin oluşmasına beşiklik ve kaynaklık etmiş olmasıdır. Bu dönemde Oğuzca daha önceki dönemlerde olduğu gibi öteki yazı dillerinin etkisinde kalma yerine, artık kendi varlığını hissedilir derecede ortaya koymuş ve doğrudan doğruya Harezmi Türkçesini temsil eden *Kıyasü'l-enbiya*, *Nehcü'l-feradis*, *Muînü'l-mürîd* gibi eserler üzerinde de etkisini göstermeye başlamıştır. Hattâ bu etkiyi az çok önceki Karahanlı Türkçesini temsil eden *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-Hakayık* gibi eserlerde de görmekteyiz (Gülsevin 2003- 2007: 166).

Gerçi Harezmi Türkçesi döneminde, elimizde yine doğrudan doğruya Oğuz Türkçesi ile yazılmış ve yazılış yerleri belli eserler yoktur. Ancak, görülen odur ki Harezmi dönemi Oğuzcası, ilk aşamada öteki eserleri etkileme yoluyla artık bağımsız bir yazı diline doğru uzanma yönünde bulunmaktadır.

Oğuzcanın bu dönemde yazı dili ürünlerine geçmiş ilk belirtilerini XII. yüzyıl eseri olarak kabul edilen ve tek yazma nüshası Leningrad Asya Müzesi'nde bulunan *Anonim Kur'an Tefsiri*'nde buluyoruz. Karahanlı Türkçesinden Harezmi Türkçesine geçiş döneminde yazılan ve Karahanlı Türkçesine daha yakın olan bu eserin sözlüğünü hazırlamış olan A. K. Borovkov³, örnekler sıralayarak eserde daha yazılış döneminde bu Oğuz tabakasının varlığına işaret etmiştir.

Harezmi Türkçesinin temel eseri niteliğindeki *Nehcü'l-Feradis*'te Eski Türkçeden beri kullanılagelen *u-*, *u-ma-* yeterlik fiilleri yerine *bil-* yardımcı fiilinin (*men kıl-u bilür* 304-1) birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin ilgi durumu çekimlerinde *+nİn* eki yerine *+İn/+Un* ekinin (*men+iñ, siz-iñ*); Karahanlı Türkçesindeki *-gIl/-İñlar*, *-İñlz* emir eki yerine fiil kökünün *-İñ*'li biçiminin (*bar/bar-iñ, kıl/kıl-iñ*); anlatılan geçmiş zaman için *-(y)Ip-tur* yanında yaygın olarak *-mİş*

³ *Leksika Sredmeasiatskogo Tefsira*, XII-XIII. yy. "Orta- Asya Tefsiri Sözlüğü" Moskva 1963, s. 12; Türkçe Çev. H. İ. Usta-E. Amanoğlu, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı* (XII-XIII. yüzyıllar), TDK. yay., Ankara 2002, s. 18,19.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ekinin de kullanılması; nadiren –*DAÇI* gelecek zaman ekinin yer alması; olumsuz geniş zaman çekimi için –*mazmen*(*aymasmen*) yanında yer yer –*mAn* (*buz-man*, *ılu-bil-men*) gibi Oğuzca şekillerin görülmesi (Gülsevin 2003-2007: 166-173) gibi. Bunlara söz varlığındaki *ingen*, *öz/kendü*, *bul-/tap-* sözleri ile kapalı *è*, yer yer son ses *-ğ/-g* ünsüzünün düşmüş olması gibi birkaç ses bilgisi özelliği de eklenebilir (Gülsevin 2003-2007: 171-174).

Harezmi Türkçesi'nin Oğuz lehçesinin etkisinde kalan önemli eserlerinden biri de *Mu'inü'l-Mürîd*'dir. İslam adında fıkıh bilgini bir yazarın elinden çıkmış dinî nitelikte bir eser olan *Mu'inü'l-Mürîd*'in yazılış tarihi H. 713 (M. 1313) yılıdır. Yani XIV. yüzyılın ilk yıllarıdır.

Eser üzerinde yapılan incelemeler ortaya koymuştur ki, bu eser Oğuz ve Kıpçak Türkçeleriyle yerli ağızların etkisi altında gelişen Harezmi Türkçesiyle yazılmıştır. Bu nedenle eserin dilinde Harezmi Türkçesine özgü özellikler ile Oğuz ve Kıpçakça unsurların çokça geçtiği görülür. Ayrıca *Mu'inü'l-Mürîd*'de *Nehcü'l-Ferâdis*'e oranla Oğuz ve Kıpçak lehçelerine özgü unsurlar daha ağır basmaktadır (Ayrıntı için Toparlı-Argunşah 2008: 33-35'e bk.). Bu konuda elbette daha başka örnekler de gösterilebilir. Harezmi Bölgesi siyasi açıdan Oğuzların bağımsız bir devlet hâlinde olmasa da sosyal yapıda ağırlıklarını hissettirdikleri bir bölgedir. Yukarıda işaret edildiği üzere bu bölgede ve bu dönemde, Oğuzca olmayan eserlerde bile Oğuzca özelliklerin yer almış olması, onların bu dönemdeki ağırlıkları ile orantılı olsa gerektir. Öte yandan XII-XIII. yüzyıllar arasına giren tarihî devirde, Kıpçaklarla birlikte Oğuzların da önemli bir bölümünün Hazar'ın güneyinden başlayan göçlerle Mısır ve Suriye coğrafyasında oluşturdukları Kölemenler Devleti de üzerinde durulmaya değer bir dönemdir.

B. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları Döneminde Oğuzca (XI-XIII. Yüzyıllar Arası)

XI-XIII yüzyıllar arasında Batı Türkistan'dan yani Aral Gölü çevresi ve Sirderya havzası ile Harezmi bölgesinden *Horasan*'a ve Anadolu'ya gerçekleştirilen yoğun nitelikteki Oğuz göçleri, 1040 yılında Horasan'da *Büyük Selçuklu Devleti*'nin kuruluşunu, 1071 Malazgirt Savaşı ile de 1077 yılında Anadolu'da bağımsız bir *Anadolu Selçuklu Devleti*'nin kuruluşunu sağlamıştır. Selçuklu ailesinin yönetiminde artık Oğuz Türkleri bu iki coğrafyada bağımsız birer devlet yapısına kavuşmuşlardır.

Bu dönemde konuya Oğuz Türkçesi açısından baktığımızda şu hususlar dile getirilebilir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

O dönemin siyasi ve sosyal koşulları dolayısıyla bilindiği üzere her iki devlette de resmi dil Farsça'dır. Din alanındaki otorite dolayısıyla din dili, bilim dili ve dış yazışmalar dili olarak da Arapça geçerlidir. Halkın dili Oğuzcadır ve bu Oğuzca Horasan'dan Anadolu'ya kadar yayılmıştır. Bu dönemde özellikle XII. yüzyılın 2. yarısında Oğuzcanın bir yazı diline doğru dönüşme çabaları henüz emekleme döneminde olmalıdır. XIII. yüzyılda yalnızca halk için yazılan basit içerikli konular ile dini esasları ve tasavvuf ilkesini halka açıklamak üzere yazılan bazı Türkçe eserler ve bazı halk edebiyatı ürünleri göze çarpıyor. İleride Eski Anadolu Türkçesi üzerinde dururken Selçuklu Döneminde yazılmış olan Oğuzca eserlere ayrıca işaret edilecektir. Ancak biz burada Selçuklu dönemlerini temsil ettikleri görüşünde olduğumuz karışık dilli eserler konusuna değinmek istiyoruz. Elimizde, genellikle üzerlerinde yazılış tarihleri ve yazıldıkları alanlar belli olmayan ve araştırmacılar tarafından XII. yüzyılın 2. yarısı ile XIII. yüzyılın ilk yarısına sokulan Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf* u (yazılış tarihi bilinen tek eser M. 1233), *Behcetü'l-Hadâik fi Mev'izetü'l-Halâik*, *Kuduri Tercümesi*, *Kitâbü'l-Ferâiz* gibi bazı eserler vardır. Bu eserlerin dil yapısı Oğuzca özellikler yanında Doğu Türkçesine özgü birtakım dil özellikleri de taşıdığı ve fiil yapısında *oğ a/boğ a* veya *oğ ay/boğ ay* şekilleri yer aldığı için "karışık dilli eserler" diye adlandırılmıştır. Söz konusu eserlerde Doğu Türkçesine özgü özellikler ile Oğuz Türkçesine özgü özelliklerin iç içe geçmiş olması, bu eserlerde yer alan özelliklerin Eski Türk Yazı dilinden yeni bir yazı diline daha doğrusu Oğuzcaya geçiş dönemini temsil eden özellikler midir? Yoksa bu eserlerin farklı bölgelerde kopya edilmiş olmasından kaynaklanan ve söz konusu eserlere, müstensihler yani o eserleri kopya edenler eliyle sonradan yansımış olan özellikler midir, konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Karışık dilli eserlerin Eski Türk Yazı dilinden yeni bir yazı diline, daha doğrusu Oğuzcaya geçiş dönemini temsil eden nitelikte eserler olduğu görüşü yaygındır (Rahmetî, Buluç, Korkmaz, Canpolat). Buna karşılık Ş. Tekin'in temsil ettiği görüş (Tekin 1973-74: 59-157), bu türlü eserlerde görülen ikili oluşumun Oğuzcanın organik yapısına bağlı özellikler olmayıp ya o eserlerin farklı bölgelerde kopya edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır, yahut da Türkistan'dan gelmiş bazı kişilerin ağız özelliklerinin etkisine dayanan (Korkmaz 2005/I: 297-300 bk.) özellikler olduğu yönündedir.

Yazıldıkları dönemden sonraki yüzyıllarda kopya edilen eserlerde görülen değişmeler ile Selçuklu döneminde Şeyyat Hamza'nın Doğu Türkçesine yaklaşan şiirleri, Mevlâna'da görülen Doğu Türkçesine ait özellikler ve hatta XIV. yüzyılda Kadı Burhaneddin'in Doğu Türkçesi'ni takliden yazdığı şiirler (Yücel

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2004: 81-103) dikkate alınır Ş. Tekin'in iddiası bir bakıma ve bir dereceye kadar doğru olabilir. Ancak, konuya bir de Oğuzcanın başlangıçtan ta XIII. yüzyıla kadar uzanan ve farklı coğrafyalarda az çok birbirinden farklı siyasi, sosyal, kültürel koşullar altında yol açan değişim ve gelişmeleri dikkate alınır, bu konuda daha dikkatli bir değerlendirme yapma gereği ortaya çıkar. Bilinen bir dilbilimi gerçeğidir ki her dil içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve kültürel koşullara bağlı olarak sürekli bir değişim ve gelişim içindedir. Yukarıdaki bölümde görüldüğü üzere, bu değişimi XI-XII. yüzyıllarda Sirderya bölgesindeki *Yabgu Devleti* döneminde Oğuz Türkçesi de yaşamıştı. Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları döneminde devletin halkla olan ilişkilerinde ve halka seslenen basit içerikli dinî ve destanî eserlerde Türkçe kullanıldığına; o dönemdeki Oğuz Türkçesi de XI. yüzyılda batıya uzanan göçler yoluyla gelen Harezm ve Seyhun bölgesi Oğuzcası olduğuna göre, Oğuzcanın XI-XIII. yüzyıllar arasında böyle bir süreçten geçmiş olması olağandır. Yadırganacak bir durum söz konusu değildir.

Kaşgarlı'nın XI. yüzyılın 2. yarısında Oğuzca için verdiği bilgiler, o dönemde Karahanlıların batı kesimini oluşturan Oğuzların Seyhun bölgesinde kurdukları izolasyona uğramış *Yabgu Devleti* ile o bölgedeki göçebe Oğuzların dili olmalıdır. Batıya aktarılan dil her hâlde bu Oğuzcadır. Biz özellikle Horasan Selçukluları dönemini temsil eden bu dili vaktiyle "Selçuklu Oğuzcası" veya "Doğu Oğuzcası" diye adlandırmıştık (Korkmaz 1973: 57; 2005/I: 198).

Kaşgarlı'nın Oğuzca için verdiği özelliklerden Doğu Türkçesine ait olanların, karışık dilli eserlerde yer alan Doğu Türkçesine ait özellikler ile örtüşmesi ve ayrıca G. Doerfer'in yaptığı araştırma sonuçlarına göre (1977: 127-204: *Das Chorasan Türkische*), bu özelliklerin günümüz Horasan Türkçesine kadar uzanmış bulunması, Ş, Tekin'in görüşünü bu acıdan çürütmekte ve Oğuzcanın XI-XIII. yüzyıllar arasında böyle bir süreci de yaşamış olduğuna işaret etmektedir. Bu süreç elbette geçici olmuştur. Çünkü Doğu Türkçesine ait özellikler, Oğuzcanın kendi yapı ve işleyişinden değil, Karahanlı Türkçesinin etkisinden gelen özelliklerdir. Bu nedenle de Oğuzcaya özgü özellikler ile kaynaşamamıştır, zamanla yadırganmıştır. Nitekim XIII. yüzyıldaki çok yoğun Oğuz göçleri ile Anadolu'nun iyiden iyiye Türkleşmesi sonunda bütünüyle Oğuzcanın konuşma dili temelinde yol alan yazı dili, bu yan etkileri kısa zamanda silip yok etmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

4. XIII-XV. Yüzyıllarda Oğuzca ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Kuruluşu

Oğuz Türkçesinin XI. ve XIII. yüzyıllardaki yoğun göçlerle başlıbaşına bağımsız ve katıksız bir yazı dili durumuna geldiği bölge Anadolu bölgesidir. Genellikle XIII. yüzyıldan XV. yüzyıl ortalarına kadar süren bu dönem, bildiğimiz gibi *Eski Anadolu Türkçesi* veya *Eski Türkiye Türkçesi* diye adlandırılır. Eski Anadolu Türkçesi niteliği bakımından Oğuzcanın tarihî gelişme süreçleri içinde çok önemli bir dönüm noktası oluşturur. Çünkü Oğuz yazı dilinin bundan sonraki gelişme ve dallanmalarında bir temel olma görevi yüklenmiştir.

Eski Anadolu Türkçesi (kısaca *EAT.*), kendi içinde üç alt döneme ayrılır. Bunlar:

- A. Selçuklu dönemi Türkçesi,
- B. Beylikler dönemi Türkçesi,
- C. Osmanlıcaya geçiş dönemi Türkçesi,
- D. Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine uzanan alt dönem ve süreçler.

A. Selçuklu Dönemi Türkçesi

Yukarıda belirtildiği üzere, Anadolu Selçuklu Devleti'nin resmi dili Farsçadır. Din dili, bilim dili ve dış yazışmalar dili olarak da Arapçanın önemli bir yeri vardır. Ancak Selçuklu halkı Türkçe konuştuğu için devletin halkla olan ilişkilerinde Türkçe geçerlidir. Ayrıca halka sıradan dinî bilgiler vermek ve tasavvuf ilkelerini halk arasında yaymak amacı ile yazılan eserlerin dili de Türkçedir. Bunlara destanî nitelikteki eserler ile bazı halk edebiyatı ürünleri de katılabilir. Ahmed Fakih'in *Çarhnâme*'si ile *Kitâbu Evsaf-ı Mesacidi 'ş-Şerife*'si, Hoca Dehhanî'nin manzumeleri, Şeyyat Hamza'nın *Yusuf ve Zeliha*'sı ile *Dâstân-ı Sultan Mahmud* mesnevîsi, Mevlana ve Sultan Veled'in Türkçe beyit ve manzumeleri ile Yunus Emre'nin *Divan*'ı ve *Risâletü'n-nushiyye* adlı ahlakî nitelikteki mesnevîsi günümüze kadar gelebilmiş olan Selçuklu dönemi eserleridir.

Bu döneme ait eserlerden bir kısmı da bize kadar ulaşmamıştır. Varlıkları bazı kaynaklarda verilen bilgilere ya da bunların XIII. yüzyıldan sonraki kopyalarına dayanmaktadır. Bunlar Şeyyat İsa'nın *Salsalnâme*'si, yazarı bilinmeyen *Şeyh San'an Hikâyesi*, Anadolu'daki İslam fetihlerini işleyen *Battalnâme*, destanî bir roman niteliğindeki *Dânişmentnâme* gibi eserlerdir. Bu eserlerin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

günümüze kadar gelememiş olmaları Haçlı Seferleri ile XIII. yüzyıl Moğol akınının Anadolu'da verdiği yıkıma bağlanabilir.

Bundan önceki bölümde üzerinde durduğumuz karışık dilli eserler grubuna giren Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u ile *Behçetü'l-hadâik fi mev'izetü'l-halâik*, *Kudurî Tercümesi* gibi karışık dilli eserleri de Anadolu bölgesine sokan dilcilerimiz vardır. Her ne olursa olsun Selçuklu dönemi Oğuzcanın bir yandan konuşma dilinden yazı diline uzanan bir köprü, bir geçiş, bir yandan da Arapça ve Farsça ile mücadele dönemi olduğu için sonuç olarak ortaya koyduğu eserlerin sayısı oldukça sınırlıdır.⁴

B. *Beylikler Dönemi Türkçesi*

Bu dönem Anadolu'da eski Doğu Türkçesinin kalıntılarından da ayıklanmış Oğuzcaya dayalı yepyeni bir yazı dilinin kuruluş dönemidir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılıp parçalanmasından (M. 1307) oluşan Anadolu Beylikleri dönemini temsil eder. Zaman bakımından XIII. yüzyıl sonlarından XV. yüzyıl başlarına, yani Osmanlı Beyliği'nin öteki Beyliklerin varlığına son veren güçlü bir devlet durumuna geçişine kadar uzanır. Ancak, Selçuklu Türkçesinin bitişi ile Beylikler dönemi Türkçesinin başlangıcını birbirinden kesin sınırlarla ayırmak mümkün değildir. XIII. yüzyıl sonu, bu iki dönemi birbirine kaynaştıran bir halka durumundadır (Korkmaz 2005/I: 541).

XIII. yüzyıldaki Moğol akınından önce, Anadolu Selçuklu Devleti'ne sınır boyu çarpışmalarında uç beyleri görevini yüklenen Türkmen Beyleri Moğol egemenliği altına giren devletin parçalanması üzerine, buldukları bölgelerde bağımsızlıklarını ilan ederek *Anadolu Beylikleri* dönemini başlatmışlardır. İçlerinde en güçlüleri; *Karamanoğulları*, *Germiyanoğulları*, *Osmanoğulları*, *Aydınoğulları*, *Saruhanogulları*, *Menteşoğulları* olmak üzere batıdan doğuya, kuzeyden güneye yirminin üzerinde Anadolu Beyliği vardır (Ayrıntı için Korkmaz 2005/ I: 68-74).

Bu beyliklerinden her birinin başında bulunan, Arap ve Fars kültürüne de pek aşina olmayan Türkmen beyleri, bilinçli bir tutumla Türkçeye sarılmışlardır. Bu nedenle Beylikler dönemi Oğuzcanın şimdiye kadarki dönem ve süreçlerinden farklı olarak Anadolu'da aynı

⁴ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Z. Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I* (TDK. Yay. 2. baskı Ankara 2005), s. 268-273, 274-286, 296-303, 537-54, 537-540; M. Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 59-68; G.Gülsevin-E.Boz, *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi; Ankara 2004, s. 56-62.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

zamanda Arap ve Fars dillerine karşı Türkçeyi egemen kılma mücadelesinin verildiği bir dönemdir. Karamanoğlu Mehmet Bey'in 1277 yılında, Selçuklu Sultanından Konya'yı aldıktan sonra topladığı divanda verdiği “*Şimden girü hiç kimesne kapuda ve dîvanda ve mecâlis ve seyranda Türk dilinden gayrı dil söylemeye*”, “*defterleri dahı Türkçe yazalar*” şeklindeki buyruğu aynı zamanda öteki Türkmen Beylerinin de düşünce ve tutumlarına tercüman olan bir buyruktur (Ayrıntılı bilgi için Korkmaz 2005/ I: 424-428).

İşte bu bilinçli tutum dolayısıyla ki beylik merkezlerindeki saraylarda kısa zamanda Oğuzca temelinde dil, edebiyat, düşünce, bilim ve kültür hayatı açısından yeni bir filizlenme dönemini başlamıştır. Bu filizlenme kısa sürede gelişerek telif, tercüme, ve uyarılma yolları ile meyvelerini çok yönlü yığınlarca eser hâlinde ortaya koymuştur. Hayatı XIV. yüzyıl başına da taşan ve edebî gücü ile daha sonraki yüzyılları da etkileyen Yunus Emre başta olmak üzere Gülşehrî, Âşık Paşa, Elvan Çelebi, Hoca Mes'ud, Süle Fakih, Şeyhoğlu (Sadrüddîn) Mustafa, Kul Mes'ud, Tutmacı, Ahmedî, Yusuf Meddah, Erzurumlu Darir, İshak bin Murâd, Hatiboğlu, *Işknâme* adlı eserin sahibi Mehmet gibi şahsiyetler bu dönemi temsil eden, önemli manzum ve mensur eserler ortaya koymuş olan değerlerdir.⁵

C. Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi

Bu dönem Anadolu Beyliklerinin siyasi varlıklarına son verilip Osmanlı idaresinde birleştirildikleri dönemdir. XV. yüzyılın 2. yarısını kaplayan bu dönem, dil yapısı bakımından Eski Anadolu Türkçesini Osmanlı Türkçesine bağlayan bir geçiş evresi durumundadır. Dile Arapça ve Farsça kelimelerin girmesi ile varlık gösterir (Ayrıntı için Korkmaz, 2005/ I: 544-545).

Kendi içinde üç alt evre oluşturmuş olan Eski Anadolu Türkçesi üzerine pek çok çalışma yapılarak eserler yayımlandığı, dil yapısı da ayrıntılı ölçülerle ele alınıp işlendiği için burada dönemin dil özelliklerine girmeyi gereksiz sayıyor, yalnızca bu konudaki çalışmalara gönderme yapmakla yetiniyoruz⁶. Yalnız, dönemin bir özelliği olarak kısaca şu hususları da belirtmek isteriz:

Bu dönemde Arap ve Fars dillerinden yapılan çeviriler yoluyla Eski Anadolu Türkçesine bazı Arapça ve Farsça sözler

⁵ Bu dönemi temsil eden eserler ve diğer şahsiyetler için Z. Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I* (TDK Yay. 2005) s. 541-545; M. Özkan, age., s. 75-79; G. Gülsevin-E. Boz, age., s. 63-73'e bkz.

⁶ Z. Korkmaz, age., s. 545-561; M. Özkan, age., s. 91-154; G. Gülsevin- E. Boz, age., s.77-160.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

girmişse de bunların sayısı çok sınırlı ve oran bakımından bir sonraki dönemin Osmanlı Türkçesi ile karşılaştırılmayacak derecede azdır.

Bir de XI-XIII. yüzyıllar arasındaki göçlerle Anadolu'ya 24 Oğuz boyu dışında az sayıda Kıpçak, Çiğil, Kanglı gibi Oğuz dışı Türk boyları da göç etmiş oldukları ve 24 Oğuz boyu arasında Kaşgarlı Mahmut'un da belirttiği üzere (Atalay 1992, C. I: 29-30, 55), başlangıçtan beri birtakım ağız ayrılıkları bulunduğu için EAT ile yazılan eserlerin dil yapılarında, bu durumdan kaynaklanan ağız ayrılıkları da söz konusudur⁷.

Görülüyor ki Eski Anadolu Türkçesi, Oğuzcanın tarihî gelişme süreçleri açısından dil tarihimizde çok önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Çünkü yukarıda kısaca işaret edildiği üzere, bu dönemde Oğuzca bir yandan konuşma dilini yazı diline dönüştürme mücadelesi verirken bir yandan da Selçuklu Türkçesindeki Doğu Türkçesinden gelme bazı kalıtlardan ayıklanmıştır. Ayrıca, Arapça ve Farsçaya karşı da bilinçli bir mücadele vererek doğrudan doğruya Oğuz lehçesine dayalı bir yazı dili oluşturulabilmiştir. Böylece bu dönemde Oğuz Türkçesi, çeşitli siyasi, sosyal ve kültürel etkiler altında VI.- XIII. yüzyıllar arasındaki belirsizlikten ve sisli yapıdan sıyrılarak bağımsız ve zengin bir yazı dili hâlinde varlığını ortaya koyabilmiştir. Ayrıca, bu dönem Oğuz Türkçesinin gittikçe güçlenerek daha sonraki dallanmasında da bir temel oluşturan görev yüklenmiştir. Bölgeye, zamanı ve çeşitli koşullara bağlı değişme ve gelişmelerle Osmanlı Türkçesinden başlayarak⁸ Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Güney Kıbrıs Türkçesi, Kuzey Kıbrıs Türkçesi ve Gagavuzca gibi lehçe kollarını içine alan Güney-Batı Türk lehçeleri grubunun oluşmasında da EAT temel olma görevi yüklenmiştir. Günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarının oluşmasında da yine temel dayanak Eski Anadolu Türkçesidir.

Ç. Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesine Uzanan Süreçler

⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için L. Karahan, "Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili Ağız İlişkisi", *Turkish Studies*, Vol. I/ 1 Summer 2006, s. 1-12; G. Gülsevin, "Eski Anadolu Türkçesi Ağızları Üzerine", *VI Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, TDK, Ankara, 2008, (baskıda); H. Develi, "Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması", *Turkish Studies*, Vol. 3/3, Spring 2008, s. 213-230; Z. Korkmaz, "Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller", *TDAY Belleten* 2007/1 (baskıda) bkz.

⁸ Osmanlı Türkçesinin ayrıntıları için M. Özkan, age., s. 41-45 bkz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Anadolu'daki Türk yazı dilinin genel çizgiler ile XVI. yüzyıldan XX. yüzyıl başına, Millî Edebiyat dönemine kadar uzanan devresi yeni bir aşama, dolayısıyla yeni bir süreç oluşturur.

Bu dönemde, yazı dili, o devrin kültür yapısını oluşturan etkenlerden dolayı yoğun ölçüde Arap ve Fars dillerinin etkisinde kalmış; bu dillerden hayli söz varlığı ve ekler almıştır. Saray ve aydınlar topluluğunda Osmanlı-İslâm sisteminin egemen olması, "klasik devir" ve *Osmanlıca* diye adlandırılan bu dönemin dilini Eski Anadolu Türkçesinden kesin sınırlarla ayırmış ve karma bir yazı dili biçimine sokmuştur. Her ne kadar Osmanlı Türkçesi edebiyat, bilim, sanat vb. alanlarda büyük bir gelişme göstererek üstün düzeyde, işlenmiş bir yazı dili durumuna ulaşmış ise de bu durum Türkçenin aleyhine yol alan bir gelişme olmuştur. Üstelik yazı dili ile konuşma dili kesin sınırlarla birbirinden ayrılmıştır.

Osmanlı Türkçesinin XX. yüzyıldaki Türkiye Türkçesine uzanan, bir sadeleşme döneminden de geçmiş olan 1860-1911 yılları arasındaki aşamaları, kendi içinde Tanzimat Dönemi Osmanlıcası, Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âti Dönemleri Osmanlıcası gibi alt basamaklara ayrılmıştır (Ayrıntılı bilgi için Korkmaz 2005/I: 561-574).

D. Türkiye Türkçesi

Oğuzcanın tarihî gelişme süreçleri içinde en son halkasını oluşturan Türkiye Türkçesi, günümüz T.C. sınırları içinde konuşma ve yazı dili olarak kullanılan Türkçeye verilen addır. Türkiye Türkçesi, niteliği bakımından dilde milliyetçilik akımının ürünüdür. Osmanlı yazı dilini konuşma diline yaklaştırma, daha doğrusu, konuşma dilinden yeni bir yazı dili yaratma atılımı ile oluştuğu için başlangıcı *Yeni Lisan* (1911) hareketine kadar uzanır. 2. Meşrutiyet (1908) ile Cumhuriyet (1923) arasındaki bu dönem, çeşitli fikir akımları içinde milliyetçiliğin dilde ve edebiyatta ağır bastığı bir dönemdir. Gerçi bu süreç içinde de daha önceki dil ve edebiyat hareketlerinin bir devamı olarak yine birbirinden farklı görüş ve uygulamaların yer aldığı görülmektedir. Ancak; dil, edebiyat, sanat ve üslup farklarından kaynaklanan bu görüş ayrılıklarına karşın, bu dönemde dil konusu, tarihî ve sosyal gerçeklere uygun sistemli, bilimsel bir dava olarak ele alınıp yürütülmesindeki ilk başarıyı *Yeni Lisan* hareketine borçludur. 1923 yılında Cumhuriyet ilan edildiği zaman, yazı dili ile konuşma dili arasındaki açıklık epey kapatılmış bulunuyordu. Bu kısa dönem 1911'den 1932 yılına kadar uzanır.

1928 yılında Latin alfabesinin kabulü, 1932'de de *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* (günümüz *Türk Dil Kurumu*)'nun kurulması ve M. K.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Atatürk'ün *Dil Devrimi*'ni başlatması ile Türkiye Türkçesi, dilin kendi kişiliğini ve tarihî zenginliğini ortaya koyacak yeni bir araştırma ve gelişme programına bağlanmıştır. Bu program gereği, Türkçede eğreti kalmış, dilin yapı ve işleyişine ters düşen pek çok yabancı sözcük, tamlama ve kural dilden atılarak yerlerine halk ağızlarından ve eski eserlerden Türkçe karşılıklar getirme yolu tutulmuştur. Terimleri Türkçeleştirme ve Türkçe eklerle kelime türetme işi de ilk kez bu dönemde ele alınmıştır⁹. Böylece Oğuz lehçesi yukarıdan beri özet olarak sıralanan birtakım tarihî değişme ve gelişme süreçlerinden geçerek bugün Oğuzcaya dayalı yüksek düzeyde bir edebiyat, san'at, bilim, felsefe ve kültür dili olma düzeyine ulaşmış bulunmaktadır. Bu gelişmede, elbette dilin sistem yapısındaki özelliklerin ve Oğuzcadaki yaratma gücünün de önemli bir payı vardır.

Anadolu'daki Oğuz Türklerinin XVI. yüzyıldan başlayıp Anadolu dışındaki bölgelerde daha sonraki yüzyıllara uzanan dallanmaları ile ortaya çıkan Kuzey ve Güney Azerbaycan lehçeleri ile Kuzey Kıbrıs, Kuzey Irak, Kuzey Suriye, Güney Kıbrıs bölgelerindeki kolları, Balkanlarda uzun süre konuşma dili olarak süregelen ve 1950'de bir yazı dili durumuna gelen Gagavuzca ile Batı Türkistandaki Türkmen lehçesi için kaynaklarda yeterli bilgiler vardır¹⁰. O nedenle burada ayrıntıya inmeyi gereksiz bulduk. Oğuz Türkçesinin bir dallanmadan geçen bu uzantıları, lehçe yapılarındaki bazı özellikleri körleştirip bazılarını canlı tutup koyulaştırarak kendilerine özgü birer lehçe niteliği kazanmışlardır.

E. Türkiye Türkçesi Ağızları

Yukarıda Osmanlı Türkçesinden söz ederken XVI. yüzyılda, bu yazı dilinin şekillenmesindeki farklılık dolayısıyla konuşma dili ile yazı dilinin birbirinden ayrıldığını ve konuşma dilinin XVI. yüzyıldan XXI. yüzyıla uzanan değişim ve gelişmelerle bağımsız bir biçimde kendi doğrultusunda yol aldığını bildirmiştik. İşte Türkiye Türkçesi çerçevesinde yeni bir seyir oluşturan Türkiye Türkçesi ağızları,

⁹ Ayrıntılı bilgi için, Z. Korkmaz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, Ank. Üniv. DTCF Yay., Ankara 1974, s. 38-119 ; "Dil İnkılabının Sadeleşme ve Türkçeleşme Akımları Arasındaki Yeri", *Türk Dili*, s. 4, Z. Korkmaz 2005/I, s. 575-592.

¹⁰ Bu konuda genel bilgi için A. Caferoğlu – G. Doerfer, "Das Aserbaldschische" *Fundamenta I* (Philologiae Turcicae Fundamenta: Türk Dilinin Temel Yapısı), 1959, s. 280-307; G. Doerfer, "Das Gagausische", *Fundamenta I*, Franz Steiner Verlag, s. 260-271; G. Doerfer, "Das Kırım Osmanische", *Fundamenta I*, s. 272-280; N. Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 1996; L. Bazin, *Le Turkmène*, *Fundamenta I*, s.308-317; A. Ercilasun, *Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 433-434.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Anadolu ve Rumeli bölgelerinde yazı dili dışında kalarak yerli ağız ayrılıkları doğrultusunda gelişmiş olan konuşma dillerine ve bölge ağızlarına verilen genel addır.

Yukarıda Eski Anadolu Türkçesinden söz ederken belirtildiği ve Kaşgarlı'nın da işaret ettiği üzere, Anadolu'da yurt tutan 24 Oğuz boyu arasında başlangıçtan beri birtakım ağız ayrılıklarının bulunması ve buna Oğuzlarla birlikte veya daha sonraki dönemlerde Anadolu'da yerleşmiş olan Kıpçak, Çiğil, Karluk vb. öteki boylara ait ağız özelliklerinin de eklenmesi ile, bugün Anadolu ve Rumeli bölgelerinde temel yapısı Oğuzca olan zengin görüntüler ile karşılaşırız. Ayrıca, bu ağızlar, XVI. yüzyıldan beri yazı dilinin baskısından da uzak kalan değişim ve gelişmelerle yol aldığı için bu ağızlarda ses ve şekil bilgileri ile söz varlığı açısından Oğuzcannın çok çeşitli ve zengin özelliklerine rastlanmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızları üzerindeki yayınlar ve bu ağızları bir sınıflandırma denemesinden geçiren çalışmalar (Karahan,1996 ve o eserde verilen bibliyografya), Oğuzcannın zengin yapısını çok yönlü olarak gözlerimiz önüne sermektedir. Bunun dışında Anadolu'daki Oğuz Türkçesinden XVI. yüzyıldaki ayrılma ile yeni bir lehçe hâlinde kendini gösteren Azerbaycan Türkçesi ile ona bağlı ağızlar, yukarıda saydığımız lehçe kollarından Türkmencede yer alan ağızlar, Oğuzcannın dallanma yönündeki zenginliklerinin göstergesidir.

Konuyu sonuca bağlarken belirtmek isteriz ki VI. yüzyıldan XVI. yüzyıl başına kadar farklı coğrafyalarda, farklı siyasi, sosyal ve kültürel ortamlarda yol alarak ve bağımsız bir dil olma mücadelesi vererek günümüze ulaşmış; ayrıca, bir takım dallanmalara da uğramış olan Oğuzca, yapısındaki zenginlik ve çeşitlilikle bugün Türk dünyasını oluşturan öteki Türk dili kolları ve lehçeleri arasında da Güney-Batı Türk Lehçeleri gurubu olarak kendisine önemli, ağırlıklı ve kapsamlı bir yer ayırmış bulunmaktadır.

* * *

5. Milattan Önceki Dönemlerde Oğuzcaya İlişkin Görüşler

Yukarıdaki I. bölümde, milat yıllarından başlayarak çeşitli coğrafyalarda birbirinden farklı Türk devletlerinin coğrafi ve siyasi sınırları içinde yahut da bağımsız birer devlet hâlinde varlık gösteren Oğuzların dili olan Oğuzcannın tarihî gelişme süreçlerini, tarihî kaynakların verdiği olanaklara ve özellikle eldeki metinlere dayanarak ana çizgileri ile belirtmeye çalıştık. Ancak ilk Köktürk Devleti içinde yer aldığı bilinen Oğuzların buraya nereden geldikleri sorusu zaman zaman düşüncelerimizi kurcalamaktadır. Oğuzlar, Köktürk tarihine

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

gökten düşercesine inmediklerine göre, bunların Hun Devleti yoluyla daha gerilere uzanan ve belki de başka bir adla başka bir Türk boyu veya boyları içinde yer alan tarihî akışları vardır diye düşünülebilir. Hele 1922 yılından beri yapılan bazı araştırmalarda (Samoiloviç, Poppe, Räsänen, Sevortyan vb.), Altay dil birliğinden, Ana Türkçeden daha önceki bir dönemde (İlk Türkçe, Preturkic) ayrılmış olan Çuvaşça ile Oğuzca arasındaki koşutluklardan söz edilmesi (Gülsevin 2008: 162-179), dolayısıyla, Çuvaşçanın konuşulduğu bölge ve dil tarihindeki eskiliği dikkate alınınca, ister istemez Oğuzların ve Oğuzcanın tarihini milattan çok eski yüzyıllarda ve Yakındoğuda arama gereği ortaya çıkmaktadır. Elimizde ne yazık ki yalnız Oğuzların ve Oğuzcanın değil, Türkçenin de MÖ hayli gerilere giden dönemlerini içine alan belge ve bilgiler yoktur. Ancak, tarihî kaynaklardaki bilgilerden ve metinlerden yoksun olduğumuz bu dönem için arkeoloji kazılarında elde edilen buluntular ve bugün varlıklarını kaybetmiş olan Eski Çağ dönemine ait kavimlerle ilgili tabletler yardımı ile ulaşılan bazı bilgiler, dolaylı olarak bize Türklerin ve Oğuzların MÖ 3500 yıllarındaki varlıkları ile ilgili ipuçları elde etmemizi sağlamaktadır. Oğuzcanın MÖ'ki bin yıllara uzanan sürecini doğrudan doğruya var olan metinlerden değil de dolaylı yollardan edindiğimiz bilgiye ve bu konudaki bir teoriye dayandığı için, bu süreci 2. ve ayrı bir bölüm olarak sunmayı uygun bulduk. Bu konudaki bilgiler şu noktalarda özetlenebilir:

Çeşitli kaynaklardan ve özellikle Çin kaynaklarından alınan bilgilere dayanılarak Türk tarihi, Büyük Hun Devleti yoluyla Milattan birkaç yüzyıl öncesine kadar götürülebiliyor. Yalnız 50-60 yıldan beri yapılagelen arkeolojik kazılar, bu kazıların ortaya koyduğu belge ve bilgiler, kazılarda çıkarılan tabletlerin çözümünden alınan sonuçlar ve bazı eski diller arasındaki karşılaştırmalı araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlar, Türk tarihini ve Türk dilini, en az MÖ 3000 yılına kadar götürülebilmektedir. Türklük bilimi alanında çalışanların çok yakından bildikleri üzere, bizim en eski yazılı metinlerimiz durumunda olan *Köktürk Yazıtları*, söz varlığı, kavramlar ve dil özellikleri açısından hayli gelişmiş, sanatlı, edebî bir dil yapısı sergilemektedir. Bu durumu göz önünde bulunduran ve bu dilin anlatım özellikleri açısından böyle bir düzeye gelebilmesi için ne kadar zaman geçmiş olması gerektiğini araştıran dilbilimciler, Türk dilinin yaşı bakımından 2000 yıl daha gerilere götürülebileceğini belirtmişlerdir (Aksan 1975-76: 133-141). Biz yazılı devirlerdeki gelişmelere kıyaslayarak Eski Türkçenin yaşı (Korkmaz 1989-1994: 353-370; 2005/1: 217-231) konusunda yaptığımız bir araştırma ile bu sürenin 2500-3000 yıl daha gerilere götürülebileceği görüşüne ulaştık.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bu konuda Türkçenin yaşını dört bin hatta beş-altı bin yıla çıkarırlar da vardır (O. Sertkaya ve I. Kormuşin'in bildirimleri, 2007, baskıda), Talat Tekin, *Hunların Dili* (1993) adlı broşürle, Çin'in kuzeyinde Han sülalesi döneminde (MÖ 206- MS 220) 700 yıl süren bir imparatorluk kurmuş olan Hiyungnu'lardan (Hunlardan) kalmış ve Çin ideogramları ile tespit edilmiş olan Hunca bir beyti okuma denemesi yapmıştır. MS 4. yüzyıla ait olan ve eski Hun Türkçesini yansıtan bu metin *süike tıbkang bugukğı tuktang* şeklinde ve “ savaşa çıkın, Buguk'u tutun” anlamındadır (Tekin 1993: 53).

Burada üzerinde dikkatle durulması gereken bir husus da Türklerin ana yurdu ve en eski komşuları konusundan hareketle yaşını ele alan görüş ve değerlendirmelerdir. Bu konuda Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular* (1986) adlı eserinde, MÖ 4000'den başlayarak Anadolu'da çok güçlü bir kültür birliğinin olduğunu, bu kültürü yaratan halkın da Asyalı bir kavim olan ve dilleri Türkçenin de dahil olduğu Altay dillerine benzeyen Hurriler olduğunu, bu kültüre de *Erken Hurri Kültürü* adının verildiğini bildiriyor. Değerli Türkolog Marcel Erdal da “Türkçenin Hurriceyle Paylaştığı Ayrıntılar” aslı bildirisinde (Erdal 2004b: 929-937), arkeolojik verilere dayanarak Hurrilerin Yakın Doğu'ya İran yoluyla MÖ 2000 yıllarında Orta Asya'nın batısından geldiklerini ve dillerinin eklemeli ve Oğuzca ile akraba bir dil olduğu, dolayısıyla Hurrice ile Oğuzca arasında tarihsel ve coğrafi bir bağlantının bulunduğunu dile getirmiştir.

Ahmet Bican Ercilasun da “Türklerin Ana Yurdu ve En Eski Komşuları” (Ercilasun 2004: 33) başlıklı yazısındaki açıklamasında, MÖ 1500'den daha eski dönemlerde, Doğu Anadolu'da *Hattiler*, *Hurriler* ve Hurrilerin torunları olan *Urartuların* yaşadığını ve Hint-Avrupalıların Anadolu, İran ve Hindistan'a gelmelerinden önce Anadolu'dan Kuzey Hindistan'a uzanan bir eklemeli dil kuşağının bulunduğunu belirtmiş ve bu dillerin Türkçe ile akrabalıkları üzerinde durmuştur.

Öte yandan Osman Nedim Tuna, Sümerce ile ilgili eserinde (Tuna 1997: 5-15), Sümerce ile Türkçe arasında 169 kelimenin ortaklığını tespit etmiştir. Bu ortaklığı da kelime alışverişine bağlamıştır. Ayrıca Sümerce ile Türkçe arasında bazı eklerde de benzerlik olduğu tespit edilmiştir (Tosun-Yalvaç 1981). Bu tespitler, MÖ 3500 yılında Mezopotamya'da yaşayan Sümerlerin Türklere komşu olduğu ve Türkçenin yaşayan dünya dilleri arasında en eski yazılı metinlere sahip bir dil olduğunu ortaya koymuştur (Tuna 1997: 49 ve buradan aktarılarak Ercilasun 2004: 36). Sümerce ile Türkçe arasında ortaklaşan hususlar, Türklerin ve özellikle Oğuzların XI. yüzyılda Anadolu'ya göç etmeden önce ta MÖ 4000-3500 yıllarında

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Doğu Anadolu'da Hurriler ve Mezopotamya'daki Sümerlerle ilişki ve bağlantıları bulunduğunu ortaya koymaktadır. Mezopotamya'daki Sümerler ile Türkler arasındaki ilişkiyi aydınlatacak nitelikte bir belge de Eski Çağ tarihi ile ilgili kaynaklarda yer almaktadır Anadolu'da yapılan arkeoloji kazılarında, Hititlerin merkezi olan *Hattuşaş* (Boğazköy)'ta bir arşiv ele geçirilmiştir. Bu arşivde, Mezopotamya'da hüküm süren *Akkad İmparatoru Sargon*'un torunu *Naram-sin*'e ait *Şartamhari Metinleri* diye bilinen çivi yazılı metinler ele geçirilmiştir. Bu metinlerden öğrendiğimize göre İmparator *Naram-sin*, MÖ 3000 yılı sonlarında Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgesini ele geçirmiştir. O zaman bu bölgede şehir devletleri hâlinde 17 krallık mevcuttur. Bunların listesi de verilmiştir. Bu şehir devletlerinin 15. sırasında *Türki Kralı İlşu Nail* yer almaktadır. Buradan anlaşılıyor ki MÖ 3000-3500 yıllarında Doğu Anadolu'da yurt tutmuş Türkler vardır. Her hâlde Türkler ile Sümerler arasındaki komşuluk ve kültürel ilişkilerde Türkler, Sümerlere birtakım kelime ve ekler vermişlerdir. (Memiş 2007: 21-28). Bu konuda tarih ve arkeoloji kaynaklarından elde edilen daha başka veri ve bilgiler de vardır. Yukarıdan beri yapılan açıklamalarla belirtmek istediğimiz husus, Türkçenin MÖ 3000-3500 yıllarına ve Orta Asya'dan önce Anadolu'ya kadar uzanmış bir geçmişinin varlığıdır (Korkmaz 2010: 36-37).

Türkçenin Milattan önceki birkaç bin yıla uzanan bu tarihî eskiliğine işaret ettikten sonra şimdi M. Erdal'ın bir Yakın Doğu dili olan Hurrice-Oğuzca ilişkisini ele alan teorisine dönelim:

Erdal'ın açıklamasına göre, Hurrice, Kuzey Irak, Suriye ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde bulunan, kaynakları MÖ 2300-1300 yılları arasına tarihlendirilmiş ve genellikle çivi yazısı ile yazılmış olan bir dildir (Erdal 2004b: 930). Bu dilin sahibi Hurriler de MÖ 3000 yılına yakın bir zamanda, yani çeşitli İranlı milletler daha Orta Asya'ya gelmeden önce, Orta Asya'dan Doğu Anadolu'ya göç etmişlerdir (Erdal 2004b: 936).

Hurrice ile Türkçe tipoloji, yani dil yapısı bakımından karşılaştırıldığında, aralarında büyük ölçüde benzerlik ve tıpkılık tespit edilmektedir. Ayrıca Erdal burada Hurriler ile Oğuzlar arasında hem tarihî-coğrafi bir ilişki hem Hurri-Oğuz adları arasında birbirine geçiş sağlayan bir benzerlik hem de mitolojik bir uyuşma tespit ediyor. Tarihî-coğrafi ilişki açısından kaynaklardan edindiği bilgiye dayanarak MÖ 4000 yıllarında Hurriler Aral Gölü çevresi ile bugünkü Türkmenistan ve Hazar Denizi'nin güneydoğusundaki Gargan arasında oturmaktadırlar.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Hurri-Oğuz adları arasında birbirine geçiş sağlayan yakınlık konusunda da şu bilgileri vermektedir: Tibet kaynaklarında bir kavim adı olarak *Hor* sözü geçmektedir. Moriyasu (1980), daha erken yüzyıllarda *Hor* adının Orta Asya'nın daha batısında oturan bir Türk kavmi için kullanıldığını belirtmiştir. Batı Türkistan'da *On-Ok*'ların oturduğu ve bunların Oğuzlar olduğu bilinmektedir (Adamoviç 1983). Ayrıca, kaynaklarda, Tibetlilerin Oğuzlara *Hor* dedikleri ortaya çıkmaktadır. Daha sonra *Hurri* ve *Oğuz* sözleri arasındaki ses değişimlerine başvurarak sonuçta *Oğuz* ve *Hurri* adlarının aynı kökenden gelmiş olabileceğine işaret ediyor.

Hurriler ile Oğuzlar arasındaki muhtemel mitolojik ilişkiye gelince: Bu konuda da Erdal, Osmanlıca sözlüklerde “tosun” yani “genç boğa” anlamı verilen *Oğuz* kelimesinin *öküz* ile bağlantısına ve Oğuz Kağan Destanı'ndaki Oğuz'un arkasında bir boğa sembolünün bulunduğuna işaret ettikten sonra “Hurri tanrılarının başı olan fırtına tanrısı *Teşub*'un kutsal hayvanı boğadır. Ayrıca *Teşub*'un kendisi de boğadır” diyerek Oğuzların da Hurrilerin de millî adlarını totemleri olan boğadan aldıklarını belirtiyor (Erdal 2004b: 935-936).

Böylece, daha bir teori niteliğinde olsa da bu teori, tarihî kaynakların verdiği olanaklara dayanan değerlendirmelerle Oğuzlar ile Hurriler, Oğuzca ile Hurrice arasındaki benzerlikleri dile getirerek Oğuzların tarihi geçmişini MÖ 2300 yılına kadar götürebilmektedir.

KAYNAKÇA

- ADAMOVIÇ M. (1983) “Die altem Oghusen”, *Materialia Turcica* 7/8, s. 26-50.
- Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (2008), Ankara, Akçağ yayınları.
- AKSAN Doğan (1975-1976), “Eski Türk Yazı Dilinin Yaşıyla İlgili Yeni Araştırmalar”, *TDAY-Belleten*, s. 133-141.
- ATALAY Besim (1940,1941), *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi* I, III, Ankara, TDK yayınları.
- BANG W.-Arat, R. Rahmetî (1936), *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul.
- BAZİN L. (1953), “Notes sur les mots ‘Oğuz’ et Turk”, *Oriens* G, s. 315-322.
- BORAVKOV A. K. (1963), *Leksika Siredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.*, Moskva Akad. nauk SSSR (Türk. Çev. Usta, Halil İbrahim-Amanoğlu Ebülfez, Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- Tefsirinin Sözcükleri XII-XIII. yüzyıllar, Ankara, TDK, 2001).
- DEVELİ Hayati (2008), “Eski Türkiye Türkçesi Ağzlarının Sınıflandırılması” *Turkish Studies*, Vol. 3/3, s. 213-230.
- DOERFER Gerhard (1969), “İranda Türk Dilleri, Die Türksprachen Irans”, TDAY-Belleten, Ankara, TDK yay., s. 1-23.
- DOERFER Gerhard (1975-1976), “*Das Vorosmanische* (die Entwicklung der oghusischen sprachen von der Orchon inschriften bis zu Sultan Veled), TDAY-Belleten, s. 81-131.
- DOERFER Gerhard (1977), “Das Chorasantürkische”, TDAY-Belleten, s. 127-204.
- ECKMANN Janos (1996), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Yayıma haz. O. F. Sertkaya), Ankara, TDK yay.
- EKREM Memiş (2007), *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya, Çizgi Kitabevi
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara, Akçağ yay.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008/2), “Oğuzlar ve Oğuz Adı Üzerine”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, Ankara, s. 226-233.
- ERDAL Marcel (2004/a), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston, Brill yay.
- ERDAL Marcel (2004/b), “Türkçenin Hürice ile Paylaştığı Ayrıntılar”, V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara, TDK yay., s. 929-938.
- ERGİN Muharrem (1970), *Orhun Abideleri*, İstanbul, MEB. yay.
- ERZEN Afif (1986), *Doğu Anadolu'da Urartular*, Ankara, TTK yay., s. 1-17.
- GABAİN A. (1938), “Briefe der uigurischen Hüen-tsang Biographie”, Berlin, *SBAW* 29, s. 371-415.
- GABAİN, A. (1974), *Altürkische Grammatik*, 3. Aufl. Wiesbaden, Harrasowitz.
- GOLDEN Peter (2006), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev. Osman Karatay), Çorum, Karam yay.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- GÜLSEVİN Gürer (2004), “Eski Türk Yazı Dilinde Oğuz Lehçesinin Ses, Şekil ve Söz Varlığı Unsurları”, Amanzholov Readings-2004: The International Science-Paractical Conference, s. 119-125.
- GÜLSEVİN Gürer – Boz, Erdoğan (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara, Gazi Kitabevi.
- GÜLSEVİN Gürer (2006), “Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım”, *Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, s. 75-92.
- GÜLSEVİN Gürer (2007), Oğuzca Olmayan Tarihî Metinlerde Oğuzca Unsurlar ve *Nehcü'l-feradis* Örneği” 46. Uluslararası Altaistik Konferansı (PIAC), 22-27 Haz. 2003, Ankara, TDK yay. 2007, s. 163-175.
- GÜLSEVİN Gürer (2008) “Eski Anadolu Türkçesi Ağzıları Üzerine” VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2008, Ankara, TDK. yay. (baskıda).
- HAZAI G. y.-Zieme, P. (1970), “Zu einigem Fragen der Bearbeitung türkischen Sprachdenkmäler”, X.th meeting of the PIAC in Horsholm-Denmark 1968, AO 32, s. 125-140.
- HEYET Cevat (2008), *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri*, Ankara, TDK yay.
- KAFESOĞLU İbrahim (1993), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Boğaziçi yay.
- KARAHAN, Leyla (1996), *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması*, Ankara, Akçağ yay.
- KARAHAN, Leyla (2006), “Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili Ağız İlişkisi”, *Turkish Studies*, Vol. 1/1, s. 2-12.
- KAYMAZ Zeki (2004) “Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine”, Amanzholov Readings-2004: The International Science-Practical Conference, s. 204-209.
- KORKMAZ Zeynep (1971), “Eski Anadolu Türkçesinde Aslı Ünlü Uzunlukları”, *Ank. Üniv. DTCF. Derg.*, C. XXVI/3-4, s. 49-66; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Ankara TDK yay. 2005, s. 443-458, 459-474.
- KORKMAZ Zeynep (1972), “Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi”, *Türk Dili*, s. 253, Divanü Lûgati't-Türk Özel Sayısı, Ankara, TDK yay. s. 3-19; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I* (2005), Ankara, TDK. yay., s. 241-253.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- KORKMAZ Zeynep (1974), *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, Ank. Üniv. DTCF yay., Ankara.
- KORKMAZ Zeynep (1985), “Dil İnkılabının Sadeleşme ve Türkleşme Akımları Arasındaki Yeri”, *Türk Dili*, C. XLIX, s. 401 (Mayıs 1985), s. 1-32.
- KORKMAZ Zeynep (1989-1994), “Yazılı Devirlerdeki Gelişmelere Göre Eski Türkçenin Yaşı”, *TDAY-Belleten*, Ankara, TDK yay. (1994), s. 353-379; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Ankara, TDK yay. (2005), s. 217-231.
- KORKMAZ Zeynep (2007), “Anadolu ve Rumeli Ağzlarının Dayandığı Temeller”, *TDAY Belleten 2007/1*, TDK Yay., Ankara 2010 (Baskıda)
- KORKMAZ Zeynep (2010), “Türkçe Nasıl Bir Dildir?”, *Türk Dili*, s. 697, Ankara, TDK yay. (Ocak 2010 sayısı), s. 34-46.
- KORMUŞİN İgor (2007), 75. Dil Bayramı Konuşmaları: Dünden Bugüne Türkçe Oturumu, Ankara, TDK yay. (baskıda)
- NÉMETH Gjula, HMK (A honfoglalo magyars kialakula'sra), s. 41-44; H. N. Orkun, *Oğuzlara Dair*, Ankara, 1935, s. 4-5.
- ONAT Ayşe – Orsoy, Sema – Ercilasun, Konuralp (2004), *Han Hanedanlığı Tarihi: Hsiungnu (Hun) Monografisi*, Ankara, TTK yay.
- ÖGEL Bahaeddin (1981), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, Ankara, Kültür Bakanlığı yay.
- ÖZKAN Mustafa (2000), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul, Filiz Kitabevi, genişletilmiş 1. baskı.
- PRİTSAK Omeljan (1953), “Der untergang des Reiches des Oguzischen Yabgu”, Fuad Köprülü Armağanı, AÜ, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yayını, Ankara, s. 397-410
- RÖHRBORN Klaus (2004), “Eski Türkçede Dialektleri Belirleyen Bir Ses Değişimi Üzerine” (çev. Serap Gürçün), *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 14, s. 133-139.
- SERTKAYA Osman F. (2007), “75. Dil Bayramı Konuşmaları: Dünden Bugüne Türkçe Oturumu”, Ankara, TDK yay. (baskıda).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- SİNOR Denis (1950), “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Mülâhazalar”, *İst. Üniv. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Derg. C. 4/1-2*, s. 1-14.
- SÜMER Faruk (1999), *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 5. baskı.
- TEKİN Şinasi (1973-1974), “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘olga – bolga’ Sorunu, *TDAY-Belleten*, Ankara, s. 59-157.
- TEKİN Talat (1993), *Hunların Dili*, Ankara, Doruk yay.
- TOPARLI Recep – Argunşah, Mustafa (2008), *Muînü’l-Mürîd*, Ankara, TDK yay.
- TOSUN Mekrure – Yalvaç, Kadriye (1981), *Sümer Dili Grameri / Sümerceden Örnekler*, Ankara, TTK yay.
- TUNA Osman Nedim (1997), *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi İle Türk Dilinin Yaşı Meselesi*, Ankara, TDK. yay.
- YÜCEL Bilâl (2004), “Kadı Burhaneddin Divanı’ndaki “Oğ a – Bolğ a” Özellikleri Dolayısıyla”, *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, S. 4, Sivas, s. 81-103.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*